

Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen
Departement Politieke Wetenschappen
Academiejaar 2011-2012

Het gaat óók over Europa

Verklaringen voor verschillen in kiesgedrag tussen nationale en Europese verkiezingen

Metten Knüppe

Masterproef voorgelegd met het oog op het behalen van de graad van
Master in de Vergelijkende en Europese Politiek

Promotor: prof. dr. Jan Beyers
Medebeoordelaar: prof. dr. Peter Bursens

Metten L.C. Knüppe

Het gaat óók over Europa: verklaringen voor verschillen in kiesgedrag tussen nationale en Europese verkiezingen

Masterproef

Master in de Vergelijkende en Europese Politiek, Universiteit Antwerpen

Den Haag/Antwerpen, augustus 2012

Woord vooraf

Toen ik mijn bacheloropleiding Politicologie aan de Universiteit Leiden bijna had afgerond, wilde ik mij verder bekwamen in de vergelijkende en Europese politiek. Een studiegenote wees mij op de gelijknamige masteropleiding aan de Universiteit Antwerpen, waar een oud-docent van haar uit Leiden tegenwoordig hoogleraar was: Jan Beyers. Professor Beyers verzekerde mij per e-mail dat ik met mijn interessegebied bij deze opleiding zeker goed zou zitten.

Inmiddels, ruim twee jaar later, is professor Beyers mijn promotor. Ik heb mijn masterproef geschreven over een onderwerp dat mij heeft getrokken sinds de eerste colleges van professor Peter Bursens over het Europese politieke systeem: de second order-theorie. Na het lezen van het artikel van Schmitt (2005) over second order-voting bij de Europese Parlementsverkiezingen van 2004 kon ik mij nauwelijks voorstellen dat de populariteit van nationale regeringen de enige verklaring is voor Europees kiesgedrag. In het paper waarmee ik het vak van professor Bursens heb afgesloten heb ik hier voor het eerst onderzoek naar gedaan; de vragen die na dit paper nog openstonden heb ik verwerkt tot de onderzoeksopzet van mijn masterproef. Ik hoop hiermee een bijdrage te leveren aan het inzicht in de oorzaken van kiesgedrag bij Europese verkiezingen.

Op deze plek wil ik mijn dank uitspreken aan professor Peter Bursens voor het verder aanwakkeren van mijn interesse in het onderzoek naar Europese instituties en aan professor Jan Beyers voor de constructief-kritische begeleiding die ik bij mijn masterproef van hem heb mogen ontvangen. Ook Marc Swyngedouw van de KU Leuven wil ik bedanken voor het ter beschikking stellen van de dataset van het kiezersonderzoek van 1999. Ik ben mijn werkgever, De Haagse Hogeschool, en in het bijzonder mijn directeur, Corrie Snelders, zeer erkentelijk voor de geboden flexibiliteit die soms nodig was rondom mijn studierooster. Dank ook aan alle Nederlandse sporters voor hun collectieve wanprestaties tijdens de zomer van 2012, wat de verleiding om voetbal, wielrennen of Olympische Spelen te kijken, wanneer ik eigenlijk aan mijn masterproef had moeten werken, stukken kleiner maakte. Tenslotte, Caesar schreef het al: *'Horum omnium fortissimi sunt Belgae'* (De Bello Gallico, 1 3). Ik zou er graag aan willen toevoegen: *'et belliatuli'*, waarmee ik specifiek doel op Nicky Plasman. Van alle dingen waar ik haar dankbaar voor ben, is haar bereidheid om maandenlang mijn oeverloze gepraat over de Pedersen index, differential turnout en quasi-switching aan te horen er zeker een die hier genoemd moet worden.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	3
Inhoudsopgave.....	4
Abstract	5
1 Inleiding	7
1.1 Het Europees Parlement	7
1.2 Second order-verkiezingen	8
1.3 Vote switching.....	9
1.4 Aanleiding en vraagstelling.....	11
1.5 Opzet van de masterproef.....	12
2 Uiteenzetting.....	13
2.1 Oorzaken van stemgedrag.....	13
2.1.1 Uitwerking van de second order-theorie	13
2.1.2 Andere oorzaken van stemgedrag	17
2.2 Hypotheses	23
2.3 Onderzoeksopzet	26
2.4 Resultaten	29
2.4.1 Verdeling van de gegevens	29
2.4.2 Basisgegevens	30
2.4.3 Bivariate correlatie	31
2.4.4 Multiple lineaire regressie	31
2.4.5 Overige observaties	34
2.4.6 Verloop in de tijd	35
3 Besluit.....	37
3.1 Conclusie	37
3.2 Discussie.....	39
Annex 1 Aanvullende statistische gegevens	i
Annex 2 Bibliografie.....	ix
Annex 3 Gegevensbronnen.....	xiii

Abstract

Al sinds de eerste maal dat het Europees Parlement (EP) rechtstreeks werd gekozen, worden deze verkiezingen beschouwd als ‘second order’-verkiezingen: ze zijn van minder groot belang dan nationale verkiezingen, de opkomst is lager en de uitslag wordt vooral bepaald door nationale factoren zoals de populariteit van regeringspartijen. Hoewel een groot volume aan onderzoek deze stelling ondersteunt, zijn er ook aanwijzingen dat kiesgedrag bij EP-verkiezingen wel degelijk wordt bepaald door Europees-inhoudelijke factoren. In deze masterproef heb ik onderzocht welke factoren de verschillen in kiesgedrag tussen nationale en EP-verkiezingen kunnen verklaren.

Hiertoe heb ik de uitslagen van alle EP-verkiezingen sinds 1979 in 15 westerse EU-lidstaten geanalyseerd en het geaggregeerde verschil in kiesgedrag per lidstaat bepaald door middel van de Pedersen index. Met een multiple lineaire regressieanalyse heb ik onderzocht welke factoren bepalend zijn voor het verschil in kiesgedrag tussen nationale en EP-verkiezingen.

Het uiteindelijke model ($R^2 = .66$) toont aan dat de populariteit van regeringspartijen hiervoor een belangrijke verklaring vormt, maar dat andere factoren ook van invloed zijn. Dit zijn met name het effective number of parties, de aanwezigheid van partijen die enkel deelnemen aan EP-verkiezingen en de polarisatie tussen politieke partijen op het thema Europese integratie. Het soort kiesstelsel, alsmede de mate waarin kiezers al dan niet een pro-Europese attitude hebben, blijken niet van invloed te zijn.

In tegenstelling tot veel ander onderzoek richt deze masterproef zich niet enkel op de afname van steun voor regeringspartijen en grote partijen, maar op veranderingen van partijkeuze in het algemeen. Hieruit volgt de conclusie dat niet alleen de second order-theorie, maar ook Europees-inhoudelijke factoren van invloed zijn op het kiesgedrag bij EP-verkiezingen. De stelling dat EP-verkiezingen eigenlijk zeventwintig ‘second-order national elections’ zijn gaat dan ook slechts gedeeltelijk op: het gaat óók over Europa.

Ever since the first time the European Parliament (EP) was directly elected, these elections have been considered as 'second order': they do not matter as much as national elections, turnout is lower, and the results are mainly determined by national factors, such as the popularity of the government parties. Although this theory is supported by a large volume of research, there are also indications that voting behaviour in EP elections actually depends on European contextual factors. In this master's thesis, I investigated the factors that determine the differences in voting behaviour between national and EP elections.

I did so by analysing the results of all EP elections in 15 western EU member states since 1979, of which I determined the aggregated difference in voting behaviour per member state by means of the Pedersen index. I did a multiple linear regression analysis to investigate which factors determine the difference in voting behaviour between national and EP elections.

The eventual model ($R^2 = .66$) shows that the popularity of government parties is an important explanatory variable, but it also shows that other factors matter as well. These include the effective number of parties, the presence of parties that take part in EP elections only, and the polarisation between political parties on European integration. The type of electoral system, as well as a pro-European attitude among voters, did not influence voting behaviour.

As opposed to other research, this master's thesis not only focuses on the decrease in support for government parties and large parties, but on changes in party choice in general. This leads to the conclusion that not only the second order theory, but also European contextual factors influence voting behaviour in EP elections. Therefore, the premise that EP elections are in fact twenty-seven 'second order national elections' only holds partially: they are about Europe, too.

1.1 | Het Europees Parlement

Sinds 1979 wordt het Europees Parlement (EP) elke vijf jaar rechtstreeks gekozen door de burgers van de lidstaten van de Europese Unie (Hix 2005: 192).¹ Het Parlement kent zijn oorsprong in de Assemblee van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS). Bij de oprichting van de EGKS in 1952 was voorzien in een democratisch gelegitimeerd orgaan, de Assemblee, dat de Hoge Autoriteit controleerde. Er moest immers worden voorkomen dat een supranationaal orgaan als de Hoge Autoriteit uit zou groeien tot een dictatuur van technocraten.² Vanwege onenigheid tussen de lidstaten over de wijze waarop deze controle moest worden ingevoerd, werd pas zes jaar later, bij de oprichting van de EEG, in het Verdrag van Rome³ vastgelegd dat het Europees Parlement⁴ rechtstreeks zou worden gekozen (Rittberger 2003). Frankrijk bleef zich echter onder De Gaulle afzetten tegen versterking van de supranationale organen, waardoor een beslissing van de lidstaten over rechtstreekse verkiezingen van het EP bleef worden uitgesteld. Pas toen in 1974 de Europese Raad werd opgericht, besloten de lidstaten om bij wijze van tegenmacht zo snel mogelijk het EP rechtstreeks te laten verkiezen. Het heeft nog bijna vijf jaar geduurd tot in 1979 de eerste Europese verkiezingen plaatsvonden (Dinan 2005: 89-90; Farrell en Scully 2007: 65-70).

---

¹ Tot 1993 was dit de Europese Economische Gemeenschap (EEG). Omwille van de leesbaarheid wordt in deze masterproef de term 'Europese Unie' (EU) gehanteerd voor de EU en haar voorlopers, tenzij anders aangegeven.

² Deze vrees werd geuit door Dirk Spierenburg, leider van de Nederlandse delegatie bij de EGKS. 60 jaar later blijkt de angst hiervoor nog altijd aanwezig in Nederland, ondanks het opzetten van democratische controlemechanismes. Zo twitterde PVV-leider Geert Wilders op 9 mei 2012: *'Brussel duwt ons bezuinigingen door de strot en Kunduz-coalitie buigt slaafs voor ongekozen EU-technocraten. #weguitEU!* (<https://twitter.com/geertwilderspvv/status/200192590954512385>).

³ Verdrag tot Oprichting van de Europese Economische Gemeenschap, artikel 138, lid 3 (<http://eur-lex.europa.eu/nl/treaties/dat/11957E/tif/11957E.html>).

⁴ Pas sinds 1962 wordt de Assemblee (of Vergadering, zoals dit orgaan in de officiële Nederlandse vertaling van het Verdrag van Rome wordt genoemd) aangeduid als het Europees Parlement (Farrell en Scully 2007: 65). Omwille van de leesbaarheid wordt in deze masterproef de term 'Europees Parlement' (EP) gehanteerd voor het EP en zijn voorlopers, tenzij anders aangegeven.

1.2 | Second order-verkiezingen

Binnen een jaar na de eerste verkiezingen voor het Europees Parlement publiceerden Reif en Schmitt hun theorie over het 'second order'-karakter van de EP-verkiezingen. Zij betoogden dat er geen sprake was van Europese verkiezingen, maar veeleer van gelijktijdige nationale verkiezingen in de lidstaten van de EU. De uitkomst van deze verkiezingen bepaalt de zetelverdeling in het Europees Parlement, een secundaire politieke arena (de primaire arena is het nationale niveau: het parlement of het presidentschap). Hoewel deze verkiezingen geen directe gevolgen hebben voor de politieke verhoudingen in de primaire arena, is er wel degelijk sprake van verbanden tussen de EP-verkiezingen en de nationale politieke constellatie (Reif en Schmitt 1980).

Reif heeft na de tweede EP-verkiezingen in 1984 een theoretisch model geformuleerd uit deze observaties. Dit model is gebaseerd op het gegeven dat er minder op het spel staat tijdens second order-verkiezingen. Hierdoor zijn minder kiezers geïnteresseerd en zal de opkomst lager zijn, of zal het aantal ongeldige stemmen hoger zijn wanneer er een opkomstplicht geldt. Ook zullen kiezers eerder op de partij stemmen die ideologisch het dichtst bij hun voorkeuren komt, zonder zich zorgen te maken of deze partij groot of salonfähig genoeg is om het regeringsbeleid in de primaire arena te kunnen beïnvloeden. Er is dus minder sprake van strategisch kiesgedrag. Dit is in het voordeel van kleine, nieuwe en meer extreme partijen. Tenslotte is er een cyclisch verloop te ontdekken in de populariteit van regeringspartijen: direct na de gewonnen first order-verkiezing stijgt hun populariteit, om hierna af te nemen en pas tegen het einde van de regeerperiode weer aan te trekken. Dit leidt tot de volgende hypothesen (Reif 1984):

1. Second order-verkiezingen kenmerken zich doordat zij zowel over onderwerpen uit de secundaire arena als over algemenere onderwerpen uit de primaire arena gaan.
2. De opkomst is afhankelijk van het belang dat aan de verkiezing wordt toegeschreven.
3. Er wordt meer gestemd op kleine, nieuwe en meer extreme partijen in second order-verkiezingen dan in first order-verkiezingen. Dit gaat ten koste van de grote en gevestigde partijen.
4. De resultaten van regeringspartijen in 'second order'-verkiezingen zijn een reflectie van de populariteitscyclus van een regering.

Zowel in 1979 als in 1984 werden deze hypothesen in vrijwel alle lidstaten bevestigd: de opkomst was lager, grote partijen verloren stemmen en de regeringspartijen haalden minder

stemmen. Hierop waren slechts enkele uitzonderingen. In 1979 haalden de grote partijen in Luxemburg 6% meer stemmen dan bij de gelijktijdig gehouden nationale verkiezingen; in Nederland wonnen de regeringspartijen halverwege de electorale cyclus 2%. In 1984 haalden de grote partijen in België en Italië ruim 3% meer stemmen dan bij de nationale verkiezingen. Behalve deze afwijkende observaties bleken de hypothesen volledig stand te houden (Reif & Schmitt 1980; Reif 1984). Ook bij latere EP-verkiezingen werden de hypothesen over second order-effecten op het gebied van opkomst, verlies voor regeringspartijen en winst voor kleine partijen bevestigd (Marsh en Franklin 1996; Marsh 1998, 2007; Schmitt 2005; Hix en Marsh 2007, 2011; Clark en Rohrschneider 2009).

De second order-effecten blijken niet alleen bij EP-verkiezingen op te treden. Het gegeven dat één politiek niveau belangrijker is dan de andere niveaus is inherent aan 'multi-level governance'-systemen.⁵ De primaire arena is het centrale parlement in parlementaire stelsels; in presidentiële stelsels is dit het presidentschap. Inderdaad blijkt de opkomst bij verkiezingen voor secundaire arena's zoals provincies of regio's gemiddeld lager te zijn dan bij verkiezingen voor de primaire arena (Hix 1998). Tevens gaat de campagne voornamelijk over thema's die tot het beleidsterrein van de primaire arena behoren en verliezen de regeringspartijen in verkiezingen voor de secundaire arena. Deze effecten blijken minder groot te zijn wanneer er sprake is van territoriale of linguïstische scheidslijnen in de samenleving, omdat het subnationale niveau dan aan relevantie wint. Dit is met name het geval in Canada en in de autonome regio's van Spanje (Jeffery en Hough 2006: 249-251). In deze context lijkt het second order-effect bij EP-verkiezingen een manifestatie te zijn van een algemeen gegeven: de primaire arena domineert de verkiezingen op alle niveaus. In de Europese politieke context moet de lidstaat dan ook nog altijd worden gezien als de primaire politieke arena (Hix 1998).

1.3 | **Vote switching**

De second order-hypothese is niet de enige verklaring voor de uitkomsten van de EP-verkiezingen. Zo blijken bepaalde partijgroepen, met name groene en anti-Europese partijen, beter te presteren bij EP-verkiezingen dan bij nationale verkiezingen, ook nadat de resultaten zijn gecorrigeerd voor second order-effecten. Curtice (1989) vond dat het percentage stemmen voor de groene partijen bij de EP-verkiezingen van 1989 verdrievoudigd was ten opzichte van

---

⁵ Multi-level governance kan worden gedefinieerd als 'a set of general-purpose or functional jurisdictions that enjoy some degree of autonomy within a common governance arrangement and whose actors claim to engage in an enduring interaction in pursuit of a common good' (Zürn *et al.* 2010: 4).

1984. De stijging van het aantal stemmen op de groene partijen bleek zowel in absolute als in relatieve zin groter te zijn dan de stijging van het aantal stemmen op kleine partijen in het algemeen, waaruit hij concludeerde dat deze ontwikkeling los stond van het second order-effect op kleine partijen. Hix en Marsh (2011) zagen dat anti-Europese en groene partijen in de EP-verkiezingen van 1979 tot en met 2009 gemiddeld 6,7% en 2,5% meer stemmen haalden dan in de voorafgaande nationale verkiezingen. Na correctie voor de second order-effecten van regeringspartijen, partijgrootte en tijdstip in de electorale cyclus, waarvoor zij door middel van een regressieanalyse coëfficiënten op partijniveau hadden berekend, was er nog altijd sprake van een stijging van 2,7% voor anti-Europese partijen en 0,7% voor groene partijen die niet kon worden verklaard door het second order-effect.

Partijen die intern verdeeld zijn over hun positie over Europese integratie blijken bovendien minder goed te presteren in EP-verkiezingen. Dit is onderzocht voor de EP-verkiezingen van 1989, 1994 en 1999. Hierbij zijn op partijniveau de stempercentages vergeleken met zowel de voorafgaande als de volgende nationale verkiezingen. De verschillen in stempercentages per partij zijn vervolgens als afhankelijke variabele in een regressiemodel ingevoerd, waarbij niet alleen onafhankelijke variabelen zijn toegevoegd die de second order-effecten meten, maar ook de positie van de partijen over Europese integratie, het belang dat de partijen aan de EU hechten en de mate van interne verdeeldheid over Europese integratie binnen de partij. Hoewel de positie van een partij en het belang dat een partij aan de EU hecht geen significant effect bleek te hebben, had de mate van verdeeldheid wel een sterk effect. De conclusie was dan ook dat de inhoud van de Europese boodschap niet zo zeer van belang is, als de boodschap maar helder is (Ferrara en Weishaupt 2004).

Op kiezersniveau blijkt de mate waarin men voor of tegen verdere Europese integratie is van invloed te zijn op de partijkeuze (Marsh 2007; Hix en Marsh 2007; Clark en Rohrschneider 2009), hoewel de verklarende waarde van dit effect op het kiesgedrag wordt betwist (Van der Brug *et al* 2007). Zowel second order-effecten als ideologische overwegingen op het Europese niveau blijken bij te dragen aan veranderingen in kiesgedrag tussen nationale en EP-verkiezingen (Carrubba en Timpone 2005; Clark en Rohrschneider 2009; Hobolt en Wittrock 2011). In paragraaf 2.1 wordt dieper op deze literatuur ingegaan.

Uit de bovengenoemde literatuur blijkt dat het fenomeen 'vote switching', of de mate waarin kiezers bij EP-verkiezingen op een andere partij stemmen dan bij nationale verkiezingen, met name is onderzocht langs de lijnen van de second order-theorie: het switchen van regeringspartij naar oppositie of het switchen van grote naar kleine partijen. Er is zeer weinig onderzoek verricht naar de oorzaken van vote switching bij EP-verkiezingen in het algemeen. Caramani (2006) heeft, evenals ik in dit onderzoek gedaan heb, de omvang van de vote switch

tussen EP-verkiezingen en nationale verkiezingen bepaald. Hierbij is niet onderzocht wat de redenen zijn voor een verschil in vote switching tussen lidstaten, hoewel wordt gesuggereerd dat dit deels zou kunnen worden verklaard door de deelname van partijen die alleen aan EP-verkiezingen meedoen. Van Egmond (2007) heeft onderzoek gedaan naar de opbouw van vote switching bij EP-verkiezingen. De verschillen in stemgedrag bleken met name veroorzaakt te worden door kiezers die voor de EP-verkiezingen bewust op een andere partij stemden dan waarop ze gestemd zouden hebben als er tegelijk een nationale verkiezing was gehouden.⁶ In dit onderzoek is voorts geanalyseerd welke partijen van dit effect profiteerden.

Hoewel er sinds de eerste EP-verkiezingen een behoorlijke hoeveelheid onderzoek naar kiesgedrag, waaronder vote switching, is verricht, richten deze onderzoeken zich veelal op dezelfde dimensies hiervan. Er is nog niet eerder onderzocht welke factoren bepalen hoe groot de mate van vote switching bij een EP-verkiezing is. Daar beoog ik met deze masterproef een begin mee te maken.

1.4 | Aanleiding en vraagstelling

In een eerder paper heb ik onderzocht in hoeverre vote switching in de EP-verkiezingen van 2009 werd veroorzaakt door second order-effecten. Hiervoor heb ik de uitslagen van de EP-verkiezingen, de meest recente nationale verkiezing en de meest recente nationale opiniepeiling voorafgaand aan de EP-verkiezingen vergeleken. In de meeste lidstaten was slechts sprake van een beperkt aantal kiezers dat bij de EP-verkiezingen op een andere partij stemde dan ze volgens de opiniepeilingen zouden hebben gedaan bij een (vrijwel) gelijktijdige nationale verkiezing: gemiddeld 13%. Bovendien was dit veelal gerelateerd aan de mate waarin de regeringspartijen bij de EP-verkiezingen verloren ten opzichte van de laatste nationale verkiezingen. In Denemarken, Zweden en Oostenrijk bleek het verschil in kiesgedrag echter beduidend groter dan verklaard kon worden uit een afgenomen populariteit van de regeringspartijen (Knüppe 2010). De vraag die hierdoor wordt opgeroepen is: wat is de reden dat vote switching in sommige lidstaten door de second order-hypothese kan worden verklaard, maar in andere lidstaten niet? Zoals eerder opgemerkt is er vrijwel geen onderzoek gedaan naar de factoren die invloed hebben op de mate van vote switching tussen nationale en EP-verkiezingen.⁷ Op lid-

---

⁶ Dit effect staat bekend als ‘quasi-switching’ (zie ook paragraaf 2.1.1).

⁷ Een voorbeeld van onderzoek waar wel degelijk is gezocht naar de oorzaken van vote switching is Van Aelst en Lefevere (2012). Hierbij is echter gekeken naar de redenen waarom kiezers bij de Belgische EP-verkiezing van 2009 op een andere partij stemden dan bij de tegelijk gehouden regionale verkiezingen.

staatniveau is hiernaar in het geheel geen onderzoek gedaan. De onderzoeksvraag die ik in deze masterproef tracht te beantwoorden is dan ook: *Welke factoren zorgen ervoor dat kiezers in bepaalde lidstaten in grotere mate dan in andere lidstaten op een andere partij stemmen bij verkiezingen voor het Europees Parlement dan bij verkiezingen voor de nationale legislatuur?*

1.5 | Opzet van de masterproef

In de uiteenzetting van deze masterproef geef ik allereerst een overzicht van de literatuur over de oorzaken van stemgedrag bij de EP-verkiezingen en van de second order-theorie in het bijzonder. Vervolgens beschrijf ik de hypotheses die ik hieruit heb geformuleerd, het onderzoeksdesign en de resultaten van het onderzoek. Tot besluit formuleer ik de conclusies van dit onderzoek en geef ik een interpretatie hiervan in het licht van de beschikbare literatuur.

Dit onderzoek richtte zich echter op individuele motieven van kiezers en niet op systemische factoren op lidstaatniveau.

2.1 | Oorzaken van stemgedrag

De second order-theorie heeft een belangrijke verklarende waarde voor het stemgedrag bij EP-verkiezingen, maar zij is eerder gebaseerd op aannames over het gedrag van individuele kiezers dan dat zij kan dienen als een model voor de oorzaken van stemgedrag (Hobolt en Wittrock 2011). In deze paragraaf geef ik een overzicht van twee onderzoeksrichtingen die hiervoor van belang zijn. Ten eerste ga ik in op de verdere uitwerking van de second-order theorie. Na de initiële publicaties over deze theorie (Reif en Schmitt 1980, Reif 1984) is nader onderzocht wat de oorzaken zijn van het second order-effect en heeft de theorievorming zich verder ontwikkeld. Ten tweede ga ik in op het onderzoek dat is gedaan naar andere oorzaken van stemgedrag bij EP-verkiezingen.

2.1.1 | *Uitwerking van de second order-theorie*

Bij de EP-verkiezingen van 1989 werd voor het eerst het stemgedrag van Europese kiezers onderzocht in de European Voters Study.⁸ Hieruit bleek dat, in tegenstelling tot wat werd aangenomen, regeringspartijen er juist beter in slaagden hun achterban te mobiliseren voor de EP-verkiezingen dan de oppositiepartijen. Dit resultaat werd gevonden door te onderzoeken welke proportie van de kiezers die aangaven dat zij zich verbonden voelden of sympathiseerden met een specifieke partij hier ook op stemden bij de EP-verkiezingen. In een regressieanalyse is vervolgens bepaald welke factoren invloed hadden op deze mobilisatiegraad. Het gegeven dat een partij deel uitmaakte van de regering bleek een voorspeller te zijn van een grotere mobilisatiegraad. De teleurstellende uitslagen van regeringspartijen moeten dan ook vooral aan te wijten zijn geweest aan het feit dat de regeringspartijen er veel minder goed dan de oppositiepartijen in slaagden om stemmers te trekken die geen binding met een specifieke partij hadden (Schmitt 1990).

Deze observatie leidde tot de beschrijving van het concept 'differential turnout'. De opkomst in second order-verkiezingen is lager dan bij first order-verkiezingen en daarbij is het mogelijk dat diegenen die wel stemmen geen representatieve afspiegeling vormen van het to-

---

⁸ De European Voters Study maakt deel uit van de European Election Studies (EES), een onderzoeksprogramma van de Universität Mannheim (<http://www.ees-homepage.net>).

tale electoraat. Het leidt reeds tot verschillen in de uitslag als bepaalde groepen kiezers relatief beter in de opkomst bij EP-verkiezingen zijn vertegenwoordigd dan in de opkomst bij nationale verkiezingen (Marsh en Franklin 1996). Dit effect is echter alleen te meten via een tussenstap: 'quasi-switching'. Er is sprake van quasi-switching indien een kiezer op een andere partij stemt bij EP-verkiezingen dan hij bij nationale verkiezingen zou hebben gedaan, wanneer die tegelijk zouden worden gehouden (Van der Eijk en Franklin 1996a). De grootte van deze groep quasi-switchers wordt sinds 1989 steekproefsgewijs onderzocht in de European Election Studies (EES).⁹ Hierbij wordt gevraagd wat de respondenten zouden hebben gestemd als er nationale verkiezingen zouden zijn gehouden, maar ook of de respondenten hebben gestemd voor de EP-verkiezingen en zo ja, op welke partij. Per politieke partij kunnen vervolgens enkele waarden worden berekend (Van der Eijk en Franklin 1996a; Van Egmond 2007):

- $dif_{ep-np} = ep - np_{tot}$
- $qs = ep - np_{eu}$
- $dt = dif_{ep-np} - qs$

hierbij geldt dat:

- dif_{ep-np} = verschil in percentage stemmen tussen EP-verkiezingen en virtuele nationale verkiezingen;
- ep = percentage stemmen bij EP-verkiezingen;
- np_{tot} = percentage stemmen bij virtuele nationale verkiezingen onder het gehele electoraat, inclusief diegenen die niet hebben gestemd bij de EP-verkiezingen;
- np_{eu} = percentage stemmen bij virtuele nationale verkiezingen onder het deel van het electoraat dat heeft gestemd bij de EP-verkiezingen;
- qs = grootte van het quasi-switching-effect;
- dt = grootte van het differential turnout-effect.

Hierbij zij opgemerkt dat deze berekeningswijze expliciet kijkt naar de politieke voorkeuren op het moment van de EP-verkiezingen, omdat politieke voorkeuren veranderd kunnen zijn in de periode tussen nationale en EP-verkiezingen (Van der Eijk en Franklin 1996a: 46-47). Het verschil met vote switching, ofwel het stemmen op een andere partij bij EP-verkiezingen dan bij de vorige nationale verkiezing, is dan ook van belang.

Bij de EP-verkiezingen van 1999 was het effect van quasi-switching tweeënhalve maal zo groot als dat van de differential turnout (Van Egmond 2007). Tussen 1989 en 2004 is het effect van differential turnout opgelopen van gemiddeld 2,4% naar 6,4% per lidstaat (Van der Eijk en

---

⁹ <http://www.ees-homepage.net>

Van Egmond 2007).¹⁰ In die verkiezingsjaren lag het gemiddelde van de totale omvang van vote switching per lidstaat tussen nationale en EP-verkiezingen stabiel tussen 15% en 16%, zo blijkt uit de gegevens die ik voor deze masterproef heb verzameld (zie ook paragraaf 2.4). Slechts een klein deel hiervan kan derhalve aan het differential turnout-effect worden toegeschreven. Zo bleek het differential turnout-effect bij de EP-verkiezingen van 1989 en 1994 dan ook geen significante correlatie te hebben met de mate waarin kleine partijen beter presteerden bij de EP-verkiezingen dan bij de nationale verkiezingen (Van der Eijk *et al.* 1996b).

Het verschil in uitkomst tussen nationale en EP-verkiezingen is derhalve opgebouwd uit drie componenten: een daadwerkelijke verandering van politieke voorkeuren, differential turnout en quasi-switching. De volgende vraag is waardoor de grootte van deze componenten wordt veroorzaakt.

De structureel lage opkomst bij EP-verkiezingen werd oorspronkelijk geweten aan de beperkte bevoegdheden van het EP: *'As long as the EP is not given more powers, i.e. as long as very little, if anything at all, is at stake for the political decisions of the EC system at European elections, turnout at European elections will remain below the turnout of other national second-order elections, contributing only in an ambiguous way to the legitimacy of the EC.'* (Reif 1984: 253). Sinds 1987 zijn de bevoegdheden van het EP stapsgewijs uitgebreid en het EP heeft sinds de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon in 2009 op vrijwel ieder beleidsterrein medewetgevende bevoegdheden via de 'ordinary legislative procedure' (Hix 2005: 78-79; Nugent 2010: 179-184). De opkomst is echter consistent blijven dalen van 62% in 1979 naar 43% in 2009 (Nugent 2010: 192). Een plausibelere verklaring voor de lage opkomst is het gepercipieerde belang van de uitkomst van de EP-verkiezingen (Franklin *et al.* 1996, Schmitt en Van der Eijk 2007). Naarmate een EP-verkiezing korter voor een nationale verkiezing plaatsvindt en daarmee van groter belang is voor de politieke verhoudingen op nationaal niveau, is de opkomst hoger (Franklin 2007). De mogelijke variatie van het belang van de uitkomst van EP-verkiezingen, en daarmee van de hoogte van de opkomst, moet kennelijk vooral worden gezocht in de implicaties voor de primaire arena, wat consistent is met de second order-theorie.

Voor vote switching, het stemmen op een andere partij bij EP-verkiezingen dan bij de vorige nationale verkiezing, werden in de oorspronkelijke second order-theorie twee oorzaken beschreven. Ten eerste is er sprake van een populariteitscyclus van regeringspartijen: na een aanvankelijke 'honeymoon' na de verkiezingen neemt de populariteit gestaag af, om kort voor de volgende verkiezingen weer op te veren. Dit is een verandering van politieke voorkeuren binnen het electoraat. Ten tweede zullen kiezers eerder strategisch op een grote, gevestigde

---

¹⁰ Gemeten volgens de Pedersen index (Pedersen 1979; zie ook paragraaf 2.4). De lidstaten die in 2004 zijn toetreden tot de EU zijn buiten beschouwing gelaten in de berekening van het gemiddelde.

partij stemmen als het belang van de verkiezing groot is, ook al is dit niet de partij van hun eerste voorkeur. Kiezers die bij nationale verkiezingen op een grote partij hebben gestemd terwijl hun eerste voorkeur bij een kleinere partij ligt, zullen bij EP-verkiezingen juist wel op de partij van hun eerste voorkeur stemmen, omdat het belang minder groot is (Reif en Schmitt 1980). Dit effect werd door Reif (1984) beschreven als 'voting with the heart' en is een vorm van quasi-switching. In een daaropvolgende publicatie werd reeds gesuggereerd dat aanhangers van regeringspartijen in EP-verkiezingen op andere partijen stemmen om 'hun' partij een waarschuwingssignaal te geven (Reif 1984), maar deze signaalfunctie werd pas later onderzocht.

Dit onderzoek vond plaats met de gegevens van EES 1989. Daarmee is een regressiemodel ontwikkeld waarin een groot aantal parameters op partijniveau is opgenomen, waarbij het quasi-switching-effect per partij de afhankelijke variabele is. Hierbij zijn van enkele variabelen de interactie-effecten bepaald. Uit de coëfficiënten van de interacties partijgrootte-tijdsverloop en extremisme-tijdsverloop bleek dat kleinere partijen vooral kort na de nationale verkiezingen veel stemmen winnen, maar dat dit effect verdwijnt naarmate nationale verkiezingen dichterbij komen. Ideologisch extremere partijen bleken later in de electorale cyclus juist wel meer te winnen. Op basis van deze observaties is de theorie ontwikkeld dat kiezers, inclusief diegenen die bij nationale verkiezingen strategisch op een andere partij hebben gestemd, eerder geneigd zijn om op de partij van hun eerste voorkeur te stemmen wanneer een EP-verkiezing relatief vroeg in een nationale electorale cyclus valt, ongeacht de kansen van die partij om op nationaal niveau een rol van betekenis te spelen. Omdat de nationale verkiezing nog vers in het geheugen zit, is deze EP-verkiezing immers nauwelijks van belang voor de nationale politieke verhoudingen. Indien de EP-verkiezing laat in de electorale cyclus en dus kort voor een nationale verkiezing plaatsvindt, kan de uitslag hiervan de nationale politieke verhoudingen wel degelijk beïnvloeden omdat de EP-verkiezing fungeert als opiniepeiling voor het nationale niveau. Bij wijze van proteststem stemmen sommige kiezers juist op een andere, extremere partij, om een duidelijk signaal af te geven naar hun partij dat echter geen gevolgen heeft voor de daadwerkelijke machtsverdeling op het nationale niveau: 'putting in the boot'.¹¹ Dit zijn twee vormen van quasi-switching die op verschillende momenten in de electorale cyclus optreden (Oppenhuis *et al.* 1996, Van der Eijk *et al.* 1996a).

Des te eerder een EP-verkiezing in de nationale electorale cyclus valt, des te groter is het quasi-switching-effect, zo blijkt uit regressieanalyses van de EP-verkiezingen van 1989 (Oppenhuis *et al.* 1996) en 1999 (Van Egmond 2007). Hiermee kan worden aangenomen dat 'voting with the heart' een groter effect heeft dan 'putting in the boot'. Omdat er vroeg in een nationa-

---

¹¹ Vrij vertaald: een partij die er al slecht voorstaat nog wat verder de grond in trappen.

le electorale cyclus meer sprake is van quasi-switching dan later in de cyclus, zal het kiesgedrag in EP-verkiezingen die laat in een electorale cyclus vallen in grotere mate samenvallen met het kiesgedrag in de daaropvolgende nationale verkiezingen. De uitslag van een EP-verkiezing kan dan ook beter worden gezien als een indicator van de volgende nationale verkiezing dan een consequentie van de vorige nationale verkiezing (Van der Eijk *et al.* 1996a).

Voor beide vormen van vote switching zijn tevens aanwijzingen gevonden door andere auteurs. Carrubba en Timpone (2005) toonden op basis van de EES-gegevens van 1994 een statistisch verband aan tussen enerzijds stijging van het bruto nationaal product en afname van de werkloosheid in een lidstaat en anderzijds een toename van het percentage stemmen voor regeringspartijen. Hieruit concludeerden zij dat, wanneer een lidstaat er economisch slecht voorstaat, minder mensen op een regeringspartij zullen stemmen en dat er daarmee een 'putting in the boot'-effect plaatsvindt. Marsh (2007) toonde aan dat bij de EP-verkiezingen van 1999 een verschil optrad tussen twee groepen kiezers die bij de nationale verkiezingen op een regeringspartij hadden gestemd: kiezers die zich verbonden voelden met een oppositiepartij (en waarschijnlijk strategisch op een regeringspartij hebben gestemd) en kiezers die zich niet aan een partij gebonden voelden. De laatste groep bleek in meerderheid niet te gaan stemmen bij EP-verkiezingen, terwijl de strategische kiezers voornamelijk terugkeerden naar de oppositiepartij van hun eerste voorkeur. Dit werd geduid als aanwijzing voor 'voting with the heart', hoewel de economische effecten zoals gerapporteerd door Carrubba en Timpone (2005) niet konden worden gereproduceerd. Ontevreden aanhangers van regeringspartijen bleken niet zozeer op oppositiepartijen te stemmen, als wel weg te blijven bij EP-verkiezingen. Het 'putting in the boot'-effect werd hier dan ook niet aangetroffen.

Samenvattend tekent zich in de literatuur een consensus af dat zich, naast de daadwerkelijke veranderingen in politieke voorkeuren, twee second order-effecten van quasi-switching voordoen. Het effect van het stemmen op de partij van de eerste voorkeur bij EP-verkiezingen lijkt hierbij groter te zijn dan het effect van het afgeven van een signaal aan regeringspartijen bij EP-verkiezingen.

2.1.2 | *Andere oorzaken van stemgedrag*

Met de observatie dat groene partijen in 1989 in heel Europa betere resultaten behaalden dan bij de vorige nationale en EP-verkiezingen (Curtice 1989) werd de second order-theorie enigszins genuanceerd. De hoeveelheid literatuur waarin is onderzocht in hoeverre inhoudelijke en ideologische overwegingen op het Europese niveau invloed hebben op het kiesgedrag is echter beperkt en de bevindingen zijn wisselend. Zo blijkt de mate waarin kiezers positief zijn over Europese integratie nauwelijks invloed te hebben op de opkomst. Uit een onderzoek, ge-

baseerd op de EES van 1989 tot en met 1999, bleek weliswaar een bivariate correlatie tussen de attitude van kiezers over Europese integratie en de opkomst, maar deze variabele voegde maximaal 1% toe aan de verklaarde variantie van de opkomst wanneer het werd toegevoegd aan een regressiemodel waarin indicatoren op sociaal-economisch gebied en op het vlak van politieke participatie waren opgenomen (Schmitt en Van der Eijk 2007). De positie van een partij over Europese integratie blijkt bovendien vrijwel geen verklarende waarde te hebben voor de partijvoorkeuren op nationaal niveau. Dit blijkt uit onderzoek waarbij op basis van de EES 1989 en 1999 per combinatie van respondent en politieke partij is vastgelegd hoe groot de respondent de kans acht dat hij ooit op de betreffende partij zal stemmen. Daarbij is door middel van verschillende regressiemodellen onderzocht welke factoren invloed hebben op de steun voor verschillende partijen. De verklarende waarde van EU-attitudes bleek echter slechts 2% (1999) en 3% (1989) te zijn. Omdat een grote meerderheid van de kiezers bij EP-verkiezingen bovendien op de partij stemt die op nationaal niveau hun eerste voorkeur heeft, lijkt de attitude over Europese integratie nauwelijks van belang bij de partijkeuze voor EP-verkiezingen (Van der Eijk *et al.* 1996c; Van der Brug *et al.* 2007).

In ander onderzoek worden echter wel degelijk verbanden gevonden tussen Europese ontwikkelingen en stemgedrag. Uit een kwalitatieve analyse van de redenen voor abstentie bij de EP-verkiezingen in 1994 blijkt dat abstentie is geassocieerd met minder kennis en een negatievere attitude over de EU en minder betrokkenheid bij Europese vraagstukken, hoewel bij de regressieanalyse niet is vermeld hoe groot de verklarende waarde van de EU-attitude is voor het voorspellen van abstentie (Blondel *et al.* 1997). Bij de EES 1999 bleek dat de odds ratio's van kiezers die bij de vorige nationale verkiezingen op een regeringspartij hadden gestemd om bij de EP-verkiezingen op een oppositiepartij te stemmen of om niet te stemmen significant hoger werden naarmate de EU-attitude negatiever werd (Marsh 2007). Uit onderzoek op basis van de EES van 1999 en 2004 bleek tevens dat er een significant positief lineair verband is tussen de grootte van het verschil in de zelfgerapporteerde EU-attitude van kiezers en de EU-attitude van de partij waarop zij bij de nationale verkiezingen hebben gestemd, en de mate waarin zij bij de EP-verkiezingen ofwel switchten naar een oppositiepartij, ofwel niet gingen stemmen (Hobolt *et al.* 2009). Omdat vrijwel alle grote partijen voorstander zijn van Europese integratie (Irwin 1995), ligt het in de rede dat kleine, extremere partijen hiervan profiteren. Er is echter niet onderzocht naar welke oppositiepartijen deze stemmen gaan.

Op basis van de EES van 1999 en 2004 is een analyse gedaan die methodologisch vergelijkbaar is met het onderzoek van Van der Eijk *et al.* (1996c) en Van der Brug *et al.* (2007), maar waarbij ook de rol van de electorale cyclus is onderzocht. Hieruit blijkt dat de interactie van de gekwadrateerde electorale cyclus en het verschil tussen EU-attitudes van kiezers en partijen

significant gecorreleerd is met de kans dat kiezers ooit op die partij zullen stemmen. Hieruit wordt geconcludeerd dat met name in het midden van de electorale cyclus de EU-attitudes wel degelijk van belang zijn voor de partijkeuze (Weber 2009). Dit onderzoek legt een verband tussen second order-effecten en Europese overwegingen, maar hierbij moet een belangrijke methodologische opmerking worden geplaatst. De afhankelijke variabele is gedefinieerd als de zelfgerapporteerde kans dat een kiezer ooit op een partij zal stemmen. Deze formulering beoogt het effect van verschuivende preferenties in de tijd te neutraliseren. De bevinding dat deze kansen in twee jaar tijd (een halve electorale cyclus) wezenlijk kunnen verschuiven lijkt dan ook in tegenspraak met de definitie van de afhankelijke variabele. Hoewel de observatie interessant is, zou herhaling van het onderzoek met een robuustere methodologie wenselijk zijn.

Ook bij de EP-verkiezingen van 2009 blijkt er een verband te zijn tussen de EU-attitude en het kiesgedrag. Aan kiezers is bij de EES voor elke partij in hun lidstaat gevraagd hoe groot zij de kans inschatten dat zij ooit op die partij zouden stemmen en wat hun perceptie is van de EU-attitude van die partij. De grootte van het verschil tussen de eigen EU-attitude van kiezers en die van een partij bleek negatief significant gecorreleerd aan de kans dat zij ooit op die partij zouden stemmen: hoe dichter een kiezer bij een partij zit op het gebied van Europese integratie, hoe groter de kans dat hij op die partij stemt. Dit effect bleek groter te zijn naarmate kiezers een grotere politieke kennis hadden (De Vries *et al.* 2011). Uit een experiment met dezelfde uitkomstmaten onder proefpersonen bij een fictieve verkiezing in het Verenigd Koninkrijk bleek hetzelfde effect, hoewel dit alleen significant was in de groep proefpersonen die informatie over de Europese standpunten van de partijen kreeg (Hobolt en Wittrock 2011).

Uit analyse van de campagnethema's van de EP-verkiezingen in zes lidstaten (Nederland, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, Spanje, Tsjechië en Bulgarije) is gepoogd een verband te ontdekken tussen de hoeveelheid eurosceptische partijen en de mate waarin de campagne over Europa gaat. Hierbij is onderzocht of er nationale of Europese kopstukken werden ingezet, over welke thema's de campagne ging, hoe positief de EU werd afgeschilderd en in hoeverre Europa werd gezien als een bedreiging voor de nationale identiteit. Hoewel werd gesuggereerd dat partijen zich in de campagnes voor EP-verkiezingen meer op Europese thema's profileren naarmate er een grotere eurosceptis heerst, is er te weinig data om dit aan te kunnen tonen (Adam en Maier 2011). Het idee dat mobilisatie op EU-attitude met name plaatsvindt als er in een lidstaat geen consensus is over Europese integratie is echter interessant en verdient nader onderzoek.

Zoals eerder vermeld heeft interne verdeeldheid binnen partijen over Europese integratie juist een negatieve invloed op de hoeveelheid stemmen bij EP-verkiezingen (Ferrara en Wei-

shaupt 2004). Bovendien zijn er aanwijzingen dat kiezers op verschillende representatieniveaus verschillende voorkeuren hebben. Zo zouden kiezers die het milieu van belang vinden op Europees niveau eerder op een groene partij stemmen, terwijl ze zich in hun kiesgedrag op nationaal niveau door andere motivaties laten leiden. Carrubba en Timpone (2005) concluderen dit op basis van een wat merkwaardige redenering: naarmate economische indicatoren binnen een lidstaat negatiever zijn, switchen meer kiezers bij EP-verkiezingen naar groene partijen, zo blijkt uit de EES van 1994. Dit is te verklaren doordat milieubewuste kiezers in economisch slecht presterende lidstaten willen dat hun economie niet nog verder achteruit gaat door het implementeren van groeivertragende milieuwetgeving op nationaal niveau, waardoor zij er bewust voor kiezen om op EP-niveau voor groene partijen te kiezen en nationaal op een andere partij te stemmen. Hierdoor wordt milieubeleid op Europees niveau gemaakt en ontstaat er een gelijk speelveld, zodat hun eigen lidstaat niet harder door eventuele nationale milieumaatregelen wordt geraakt dan andere lidstaten. Hoewel het niet direct voor de hand ligt om uit het gevonden statistische effect deze conclusie te trekken, kan de hypothese dat kiezers op verschillende niveaus van vertegenwoordiging andere partijen prefereren wel een mogelijke verklaring zijn voor verschillen in kiesgedrag.

Hix en Marsh (2011) suggereren dat het onderzoek zich wellicht heeft blindgestaard op de mate waarin pro- of anti-Europese attitudes bepalend zijn voor het kiesgedrag. Het EP heeft immers veel bevoegdheden op vrijwel alle beleidsterreinen, maar de beslissingen over meer of minder Europese integratie worden door middel van verdragswijzigingen genomen op het niveau van de regeringsleiders van de lidstaten (Nugent 2010: 87-89). Er zijn namelijk wel degelijk EU-brede verschillen waarneembaar in kiesgedrag voor het EP vergeleken met nationale verkiezingen. Zo doen groene en conservatieve partijen het doorgaans beter bij EP-verkiezingen, terwijl socialistische partijen minder kiezers trekken. Mogelijk zijn er patronen waarlangs het Europese electoraat reageert op actuele politieke vraagstukken (Hix en Marsh 2011). Dit lijkt te worden bevestigd door Hobolt en Wittrock (2011) die op basis van hun eerder beschreven experiment concluderen dat de positionering van kiezers op een links-rechtsschaal een grotere voorspellende waarde voor het kiesgedrag bij EP-verkiezingen heeft dan positionering op een pro-anti-Europaschaal. Ook deze betrekkelijk nieuwe observatie verdient nader onderzoek.

Er zijn nog twee andere aspecten waar het onderzoek naar verklaringen voor Europees kiesgedrag zich heeft gericht: de staat van de economie en technische aspecten van het kiesstelsel. Op het gebied van economie is de literatuur niet eenduidig: Marsh (2007) vindt geen invloed van economische indicatoren op de mate waarin regeringspartijen verloren bij de EP-verkiezingen van 1999, terwijl Kousser (2004) over de periode 1979-1999 stelt dat *'this vote*

choice analysis provides clear evidence that EP voters judge parties on their domestic macroeconomic records.' (Kousser 2004: 17). Uit zijn analyses blijkt van alle economische indicatoren echter alleen het werkloosheidspercentage statistisch significant gecorreleerd te zijn met een afname van de steun voor regeringspartijen bij EP-verkiezingen. De invloed hiervan op de verklaarde variantie is bovendien marginaal. Carrubba en Timpone (2005) vinden voor de EP-verkiezing van 1994 wel een significant positief effect van een stijging van het bruto nationaal product en een afname van de werkloosheid op de kans dat kiezers op een regeringspartij stemmen. Omdat zij als afhankelijke variabele niet de afname van steun voor de regering op lidstaatniveau hebben gekozen, maar de kans dat een individuele kiezer bij nationale of bij EP-verkiezingen op een regeringspartij stemt, zijn deze resultaten slecht te vergelijken met ander onderzoek. Tilley *et al.* (2008) hebben het effect van de perceptie van de economische situatie op het stemmen op regeringspartijen onderzocht op basis van de EES 2004. Dit effect bleek statistisch significant, maar de auteurs hebben vervolgens de variabele 'perceptie van de economische situatie' vervangen door een model waarin werd gecorrigeerd voor endogene (de perceptie van de economische toestand kan worden beïnvloed door de politieke voorkeur van een kiezer) en heterogene factoren (niet alle kiezers hebben evenveel interesse in politiek). Hiermee is onderzocht in hoeverre de perceptie van de economische situatie daadwerkelijk wordt bepaald door de economische toestand in een lidstaat. Met dit model werd alleen een significant, doch sterk positief verband gevonden in lidstaten waar de regering uit slechts één partij bestaat. Dit suggereert dat kiezers zich in hun partijkeuze met name zullen laten leiden door de gepercipieerde economische situatie wanneer duidelijk is welke partij ze daarvoor verantwoordelijk kunnen stellen.

Over de invloed van kiesstelsels op de uitkomst van verkiezingen is veel geschreven sinds Duverger (1954) de wetmatigheid formuleerde dat een meerderheidsstelsel tot een tweepartijensysteem leidt. De hoeveelheid literatuur waarin onderzoek wordt gedaan naar de effecten van kiesstelsels op de uitslag van EP-verkiezingen is echter beperkt. In hun analyse van de verschillende kiesstelsels in Europa stellen Farrell en Scully (2005, 2007) dat kiesstelsels tenminste deels de oorzaak zijn van de verschillende uitkomsten van EP-verkiezingen, waarbij zij een significant positief effect aantonen tussen de hoogte van de effectieve kiesdrempel in een lidstaat en de disproportionaliteit van stemverhouding en zetelverdeling over de periode 1979-2004. Uit eigen onderzoek blijkt dat de wijziging van het Britse kiesstelsel van first past the post naar een regionaal lijstenstelsel in 1999 heeft geleid tot een verandering in de zetelverdeling van de Britse delegatie in het EP, maar heeft ook geleid tot een groter aantal stemmen op kleine partijen, omdat de kans op een 'wasted vote' minder groot is. Er waren evenwel geen aanwijzingen dat een verhoging van het aantal districten bij de Franse EP-verkiezing in 2004

van 1 naar 8, waarmee de kiesdrempel effectief werd verhoogd, invloed had op het stemgedrag. (Knüppe 2012). In algemenere zin blijkt dat kiesstelsels voor EP-verkiezingen die, vergeleken met het gehanteerde kiesstelsel voor nationale verkiezingen in dezelfde lidstaat, theoretisch in het voordeel van kleine partijen zijn, daadwerkelijk leiden tot een groter percentage stemmen voor kleine partijen. De factoren die kleine partijen tot voordeel strekken zijn een proportioneel stelsel, minder districten en een lagere effectieve kiesdrempel, omdat deze er alle toe leiden dat een kleiner percentage stemmen volstaat voor een zetel. Kousser (2004) onderzocht de resultaten van kleine partijen (die in nationale of EP-verkiezingen minder dan 10% van de stemmen behaalden) en toonde met een regressiemodel aan dat het hanteren van een kiesstelsel dat gunstiger is voor kleine partijen dan het gehanteerde kiesstelsel bij nationale verkiezingen leidt tot 3,3% meer stemmen op kleine partijen. Een bijkomend voordeel van minder districten is dat het voor kleine partijen gemakkelijker is zich te organiseren, hoewel minder – en dus grotere – districten in het nadeel werken van partijen met een lokale machtsbasis (Oppenhuys *et al.* 1996). Uit de EES van 1994 concluderen Van der Eijk en Franklin (1996b) dat verschillen in kiesstelsel geen invloed hebben op de partijvoorkeuren, maar wel op de uiteindelijke partijkeuze die wordt gemaakt.

Tenslotte kan het kiesstelsel invloed hebben op de opkomst. Hoewel dit niet specifiek is onderzocht voor EP-verkiezingen, kan het wel degelijk van belang zijn vanwege de gemiddeld erg lage opkomst bij de EP-verkiezingen en de beschreven effecten van differential turnout. Uit een analyse van verschillende onderzoeken concluderen Blais en Aarts (2006) dat een proportioneel kiesstelsel, grote districten en een klein aantal partijen in een politiek systeem verband houden met een hogere opkomst. Het contra-intuïtieve effect van het aantal partijen – een groter aantal partijen is immers inherent aan een proportioneel stelsel (Duverger 1954) waardoor deze effecten elkaar tegen lijken te werken – lijkt echter te worden veroorzaakt door de vorming van coalitieregeringen na de verkiezing. In een analyse van de oorzaken van verschillen in opkomst in 15 landen was het effective number of parties negatief gecorreleerd aan de opkomst. Toen in het regressiemodel echter de variabele ‘oversized coalities’¹² werd toegevoegd, bleek dat de correlatie van de opkomst met het effective number of parties significant positief werd en de correlatie van de opkomst met oversized coalities significant negatief (Brockington 2004). Dezelfde factoren die in het voordeel van kleine partijen werken, zorgen tevens in nationale verkiezingen voor een verhoging van de opkomst. Als dit mechanisme ook doorwerkt bij EP-verkiezingen, zou het differential turnout-effect verminderen. Aangezien dit

---

¹² Hiermee wordt bedoeld: het percentage van de tijd tussen 1971 en 1996 waarin meer partijen deelnamen aan een regeringscoalitie dan nodig zou zijn geweest om een parlementaire meerderheid te behalen.

effect betrekkelijk klein is en niet specifiek voor één categorie partijen optreedt (Van der Eijk *et al.* 1996b; Van der Eijk en Van Egmond 2007; Van Egmond 2007), is moeilijk te voorspellen op welke manier deze aspecten van het kiesstelsel via de opkomst de uitslag beïnvloeden.

Samenvattend zijn er duidelijke aanwijzingen dat Europese thema's en andere inhoudelijke overwegingen enige invloed hebben op de partijkeuze bij EP-verkiezingen, maar het second order-model biedt vooralsnog het meeste theoretische en empirische houvast bij de duiding van de uitslag van EP-verkiezingen. Voor een zeer uitgebreid overzicht van alle theorievorming verwijs ik naar Marsh en Mikhaylov (2010).

2.2 | Hypotheses

Dit onderzoek richt zich op instituties: het Europees Parlement, nationale parlementen en de verkiezingen daarvan. Hoewel er meerdere vormen van institutionalisme zijn beschreven, gaat vrijwel elk onderzoek dat zich richt op de verklaring van kiesgedrag uit van het 'rational choice institutionalism' waarbij actoren vaste preferenties hebben en zich zodanig gedragen dat de kans het grootst is dat de gewenste uitkomst bereikt wordt (Hall en Taylor 1996: 944-945). Dit kan slechts voor een deel het onderzochte effect verklaren, omdat toevalligheden altijd een rol spelen, zoals Franklin *et al.* (1996) beschreven: *'failure to vote is only partially the result of a considered decision, and is also very much subject to random factors. These might have to do with illness and other family crises on the one hand and politically peripheral factors on the other, such as vagaries of the weather and the differential appeal of TV programming.'* (Franklin *et al.* 1996: 324). Het is dan ook van belang om te beseffen dat een effect nooit volledig verklaard zal worden vanuit een rational choice-perspectief.

Ook is het van belang om rekening te houden met de assumptie van de rationele keuze-theorie dat actoren over optimale informatie beschikken. Actoren maken immers gebruik van heuristiek, ofwel mentale shortcuts, of cues, om complexe informatie te kunnen hanteren. Dit maakt de werkelijkheid beter hanteerbaar, maar het gaat ten koste van de volledigheid van de informatie. Ook kunnen actoren beïnvloed worden door hun eigen paradigma's en voorkeuren bij het verwerken van informatie. De 'bounded rationality' (Jones 1999) gaat er dan ook van uit dat actoren wel degelijk de intentie hebben om rationeel te handelen, maar dat zij beperkt zijn in hun capaciteiten bij het verzamelen en verwerken van informatie. Met inachtneming van deze randvoorwaarden en beperkingen heb ik onderstaande hypotheses opgesteld.

Allereerst is er sprake van een nulhypothese. Omdat de robuustheid van de second order-theorie dusdanig overtuigend is aangetoond, wordt als uitgangspunt aangenomen dat de veranderingen in kiesgedrag bij EP-verkiezingen worden veroorzaakt door afgenomen populariteit van de regeringspartijen. De mogelijke oorzaken hiervan zijn reeds uitgebreid besproken: kiezers stemmen nu op de partij van hun eerste voorkeur nadat zij strategisch hebben gestemd bij de nationale verkiezingen, of kiezers stemmen bewust op een andere partij om een signaal af te geven aan de regeringspartij waarvan zij aanhanger zijn. Ook is het mogelijk dat een bounded rationality-effect optreedt: kiezers zijn onvoldoende geïnteresseerd in het EP of op de hoogte van partijstandpunten en stemmen op de partij waarop zij zouden stemmen als er gelijktijdig nationale verkiezingen zouden worden gehouden, omdat er geen informatie beschikbaar is op basis waarvan men van deze partijkeuze zou kunnen afwijken. Bij een afgenomen nationale populariteit van regeringspartijen leidt dit tevens tot een afname van de hoeveelheid stemmen op regeringspartijen bij EP-verkiezingen.

H₀: Veranderingen in kiesgedrag bij EP-verkiezingen worden veroorzaakt door een afname van de populariteit van regeringspartijen.

Opkomst is een belangrijke factor bij de uitslag van EP-verkiezingen. Vanwege de aanzienlijke verschillen in opkomst kan er een differential turnout-effect ontstaan (Van der Eijk *et al.* 1996b; Van der Eijk en Van Egmond 2007; Van Egmond 2007). De kans op wezenlijke verschillen tussen groepen kiezers die wel en niet komen stemmen wordt groter naarmate er minder kiezers gaan stemmen, waardoor de uiteindelijke uitslag anders zal zijn dan deze zou zijn geweest als de opkomst gelijk was aan die bij een nationale verkiezing.

H₁: Een groter verschil in opkomst tussen nationale verkiezingen en EP-verkiezingen leidt tot een groter verschil in kiesgedrag.

Institutionele factoren blijken eveneens invloed te hebben op verkiezingsuitslagen. Het werkt in het voordeel van kleine partijen wanneer het kiesstelsel bij EU-verkiezingen proportioneler is dan bij nationale verkiezingen (Oppenhuis *et al.* 1996; Van der Eijk en Franklin 1996b; Kousser 2004). Een rationele kiezer die bij nationale verkiezingen niet op de partij van zijn eerste voorkeur stemt omdat de kans miniem is dat deze partij een zetel wint, kan overwegen om bij EP-verkiezingen wel op deze partij te stemmen als de kans op een zetel groter is. Andersom zal een rationele kiezer eerder op een grotere partij stemmen die niet zijn eerste voorkeur heeft

wanneer het kiesstelsel minder proportioneel is dan bij nationale verkiezingen (Gschwend 2007; Blais *et al.* 2011).

H2: Wanneer bij EP-verkiezingen een ander kiesstelsel wordt gehanteerd dan bij nationale verkiezingen, leidt dit tot een groter verschil in kiesgedrag.

Bovendien is het partijsysteem van belang. Wanneer er meer partijen deelnemen aan de verkiezingen, is er meer keuze en is er een grotere kans dat een kiezer een partij vindt die past bij zijn belangen of waardenpatroon (Blais en Aarts 2006). Een voorkeur voor een partij sluit niet uit dat een kiezer ook een voorkeur kan hebben voor andere partijen (Van der Eijk *et al.* 1996c; Van der Eijk en Franklin 1996b). Een groter aanbod van partijen om uit te kiezen vergroot de kans dat er meerdere partijen zijn waar een kiezer een voorkeur voor heeft. Als een kiezer tussen meerdere partijen betrekkelijk indifferent is, is de kans groter dat hij op een andere partij stemt dan waar hij bij de nationale verkiezingen op heeft gestemd. Dit kan zijn omdat een geïnformeerde kiezer op Europees niveau andere prioriteiten stelt dan op nationaal niveau en zich door een andere partij beter vertegenwoordigd voelt (Carrubba en Timpone 2005), of omdat een van de partijen van zijn voorkeur op dat moment populairder is, waardoor hij voor die partij zal kiezen.

De aanwezigheid van partijen die zich alleen op Europese verkiezingen richten kan hieraan bijdragen. Voorbeelden van deze partijen zijn *Folkebevægelsen mod EU* in Denemarken, *Europa Transparant* in Nederland, *Liste Dr. Martin* in Oostenrijk en *Marian Harkin* in Ierland.¹³ Deze partijen richten zich veelal op electorale niches, zoals het anti-Europese sentiment, transparantie of het vertegenwoordigen van economisch achtergestelde gebieden. Er is geen systematisch onderzoek gedaan naar deze partijen, al merkte Mair (2000) op dat deze partijen een groot electoraal potentieel hebben. Caramani (2006) suggereerde dat de aanwezigheid van deze partijen de belangrijkste factor is die de grootte van het verschil in kiesgedrag bepaalt. De observatie dat een negatieve attitude over Europa ertoe kan leiden dat een kiezer bij EP-verkiezingen niet meer op regeringspartijen stemt (Marsh 2007; Hobolt *et al.* 2009), in combinatie met het gegeven dat vrijwel alle grote partijen pro-Europees zijn (Irwin 1995) suggereert dat deze partijen kunnen fungeren als vluchtheuvels voor kiezers die zich niet door andere partijen vertegenwoordigd voelen en anders niet zouden gaan stemmen.

H3: Een groter aantal partijen bij EP-verkiezingen leidt tot een groter verschil in kiesgedrag.

---

¹³ De bronnen van de partijgegevens staan vermeld in annex 3.

H4: Deelname van een partij die zich alleen richt op EP-verkiezingen leidt tot een groter verschil in kiesgedrag.

Tenslotte is er een Europees-ideologische dimensie. De attitude van kiezers over Europese integratie lijkt enige mate van invloed te hebben op de partijkeuze (Marsh 2007; Hobolt *et al.* 2009; Hobolt en Wittrock 2011; De Vries *et al.* 2011). Mogelijk is hier nog een ander mechanisme van belang: een pro-Europese attitude is geassocieerd met een hoger kennisniveau over de EU (Hix 2005: 156; McLaren 2007). Een beter geïnformeerde kiezer heeft minder last van bounded rationalism en zal zijn keuze beter kunnen afwegen, waardoor de kans groter is dat hij op een andere partij stemt dan hij bij de nationale verkiezingen heeft gedaan. Bovendien lijkt het electoraat gemobiliseerd te kunnen worden door polarisatie van partijen op het terrein van Europese integratie (Adam en Maier 2011) en halen partijen die een eenduidige boodschap over Europa hebben betere resultaten dan intern verdeelde partijen (Ferrara en Weishaupt 2004). Zowel de attitudes van de kiezers als de positionering van partijen op het gebied van Europese integratie lijkt dan ook invloed te hebben op het kiesgedrag.

H5: Een positievere attitude over Europese integratie bij de bevolking leidt tot een groter verschil in kiesgedrag.

H6: Een grotere mate van polarisatie tussen politieke partijen op het gebied van Europese integratie leidt tot een groter verschil in kiesgedrag.

In de hiernavolgende paragrafen wordt de onderzoeksopzet nader toegelicht en worden de resultaten beschreven.

2.3 | Onderzoeksopzet

Voor dit onderzoek heb ik gebruik gemaakt van de uitslagen van de EP-verkiezingen in de periode 1979 tot en met 2009 in de 15 lidstaten van de EU voorafgaand aan de uitbreidingen in 2004 en 2007.¹⁴ De lidstaten die in 2004 en 2007 zijn toegetreden zijn niet in de analyses verwerkt omdat het second order-effect daar niet is aangetoond. De volatiliteit in het kiesgedrag

---

¹⁴ De dataset en onderliggende verkiezingsgegevens kunnen worden opgevraagd bij de auteur.

is bovendien dermate hoog dat er naar alle waarschijnlijkheid andere mechanismes verantwoordelijk zijn voor veranderingen in kiesgedrag in postcommunistische lidstaten dan in de westerse lidstaten (Schmitt 2005).

De eenheid van analyse is een EP-verkiezing in een lidstaat. In totaal zijn dit 94 waarnemingen waarmee de analyses zijn verricht. De afhankelijke variabele is de Pedersen index (Pedersen 1979) waarmee de verandering in het kiesgedrag (V_t) tussen twee verkiezingen wordt berekend:

$$V_t = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n |\Delta p_{i,t}|$$

waarbij n het aantal partijen is dat meedoet aan de twee verkiezingen die worden vergeleken en $\Delta p_{i,t}$ het verschil is tussen het percentage stemmen dat een partij haalt in verkiezing t en in verkiezing $t - 1$. De som van deze verschillen wordt gehalveerd, omdat elk verschil aanvankelijk dubbel wordt geteld: de winst van partij A is het verlies van partij B. Een stemmer die zijn keuze wijzigt van partij A naar partij B wordt bij beide partijen meegeteld. De halvering zorgt ervoor dat deze index aangeeft wat het percentage stemmers is dat van partijkeuze is veranderd. Hierbij zij aangetekend dat veranderingen over en weer (kiezer 1 wijzigt zijn keuze van partij A naar partij B, terwijl kiezer 2 zijn keuze van partij B naar partij A wijzigt) niet worden gedetecteerd en dat deze uitkomstmaat dus per definitie een onderschatting is. Verkiezing t is de EP-verkiezing; verkiezing $t - 1$ is de daaraan voorafgaande nationale verkiezing of, als deze verkiezingen op dezelfde dag vallen, de nationale verkiezing die tegelijkertijd plaatsvindt. Om meegeteld te worden als partij, moet een partij ten minste 2% van de stemmen hebben gehaald in de EP-verkiezing of in de nationale verkiezing waarmee wordt vergeleken. De stemmen die op overige partijen zijn uitgebracht worden geaggregeerd toegekend aan een partij die 'Overig' wordt genoemd. Voor de verkiezingsuitslagen zijn de bronnen geraadpleegd die in annex 2 zijn vermeld. Bij wijze van illustratie wordt in *tabel 1* de Pedersen index voor Duitsland in 2009 berekend.

Om de hypothesen te toetsen zijn de volgende onafhankelijke variabelen opgenomen:

Ho: Voor het second order-effect wordt gecorrigeerd door twee variabelen. Ten eerste het verschil in het percentage stemmen dat regeringspartijen kregen in de nationale verkiezingen en de EP-verkiezingen; ten tweede het aantal dagen dat is verstreken sinds de nationale verkiezingen. Hiermee wordt zowel het effect van afnemende populariteit van regeringspartijen als het effect van de electorale cyclus verdisconteerd.

Tabel 1. Pedersen index voor Duitsland in 2009

Partij	Percentage stemmen		Verandering
	EP (2009)	Nationaal (2005)	
CDU/CSU*	37,9%	35,2%	+ 2,7%
SPD*	20,8%	34,3%	- 13,5%
Die Grünen	12,1%	8,1%	+ 4,0%
FPD	11,0%	9,8%	+ 1,2%
Die Linke	7,5%	8,7%	- 1,2%
Overig	10,7%	3,9%	+ 6,8%
Pedersen index			14,7%

Legenda: *: regeringspartij.

Bron: zie annex 3.

H1: Het verschil in opkomst tussen de nationale verkiezingen en de EP-verkiezingen is berekend aan de hand van de opkomstcijfers bij de verkiezingsuitslagen.

H2: Er is gekeken naar drie aspecten van een kiesstelsel: de kiesdrempel, het aantal districten en het soort stelsel. Voor alle drie de aspecten is een dummy-variabele gecodeerd: 0 als er geen verschil is tussen het kiesstelsel bij nationale verkiezingen en bij EP-verkiezingen; 1 als er wel een verschil is.

H3: Het aantal partijen is berekend door middel van het Effective Number of Parties (ENP) volgens de formule van Laakso en Taagepera (1979):

$$ENP = \frac{1}{\sum_{i=1}^n p_i^2}$$

waarbij n het aantal partijen is met ten minste één zetel in het EP en p_i^2 het kwadraat van de fractionele proportie van het aantal behaalde zetels bij de EP-verkiezing voor elke partij.¹⁵

H4: De deelname van partijen die zich alleen richten op EP-verkiezingen is gecodeerd als een dummy-variabele. Deze is 0 als deze partijen niet meedoen en 1 als deze er wel zijn. Het is hierbij niet van belang of dit één of meerdere partijen betreft. Een partij wordt alleen meegeteld als deze ten minste 2% van de stemmen heeft behaald. Gelegenheidscombinaties van partijen die afzonderlijk wel aan nationale verkiezingen deelnemen, zoals het Franse *Europe Écologie*, worden niet geteld als partij die zich alleen richt op EP-verkiezingen.

H5: De attitude over Europese integratie is gemeten op basis van het percentage positieve antwoorden op de vraag 'generally speaking, do you think your country's membership of the

¹⁵ Indien een partij 10% van het mogelijke aantal zetels heeft behaald, is de fractionele proportie 0,1.

EU is a good thing?’ in de Eurobarometer,¹⁶ waarbij de meest recente survey vóór de EP-verkiezingen is gebruikt.

H6: De polarisatie van partijen op het gebied van Europese integratie is gemeten door een analyse van verkiezingsprogramma’s. Het *Euromanifestos Project* van European Election Studies¹⁷ heeft verkiezingsprogramma’s voor EP-verkiezingen gecodeerd. Daarin ontbraken echter te veel, voornamelijk oude, partijprogramma’s waardoor er van een aanzienlijk aantal verkiezingen van slechts één of van geen enkele partij een gecodeerd programma beschikbaar was. In plaats daarvan is gebruik gemaakt van *The Manifesto Project* (Volkens 2011).¹⁸ Hierin zijn de verkiezingsprogramma’s voor nationale parlementsverkiezingen geanalyseerd, waaronder op het aantal vermeldingen van de EU in positieve en negatieve context. Het aantal beschikbare verkiezingsprogramma’s in *The Manifesto Project* is beduidend groter dan dat in het *Euromanifestos Project*. Er is gebruik gemaakt van de partijprogramma’s voor de nationale verkiezing die qua tijdstip het dichtst bij de EP-verkiezing lag. Om te bepalen in hoeverre een politieke partij een voorstander is van Europese integratie, is de score op “European Community/Union: positive” minus de score op “European Community/Union: negative” genomen. Partijen die op deze resultante score buiten het bereik -10 ~ 10 scoorden en partijen die minder dan 2% van de stemmen behaalden, zijn buiten beschouwing gelaten. Per verkiezing is vervolgens de standaarddeviatie van de resultante scores bepaald als maat van de polarisatie op het gebied van Europese integratie.

2.4 | Resultaten

2.4.1 | Verdeling van de gegevens

Allereerst heb ik onderzocht of de te onderzoeken afhankelijke variabele, de Pedersen index (PI), normaal verdeeld is. Dit bleek niet het geval te zijn. Uit *figuur X1* (zie annex 1) blijkt dat er sprake is van heteroskedasticiteit: de variabele heeft een scheve verdeling met een hogere top en vlakkere zijanten dan op grond van een normaalverdeling mag worden verwacht. Ook uit de normaliteitstesten (Kolmogorov-Smirnov en Shapiro-Wilk) bleek dat er geen sprake was van een normaalverdeling. Deze variabele is vervolgens getransformeerd naar zowel $\sqrt{PI}$ als $\ln(PI)$. Ook hierop zijn vervolgens normaliteitstesten gedaan. Zoals blijkt uit *tabel X1* (zie

---

¹⁶ http://ec.europa.eu/public_opinion

¹⁷ <http://www.ees-homepage.net/seiten/euromanifestos.html>

¹⁸ <http://manifesto-project.wzb.eu/>

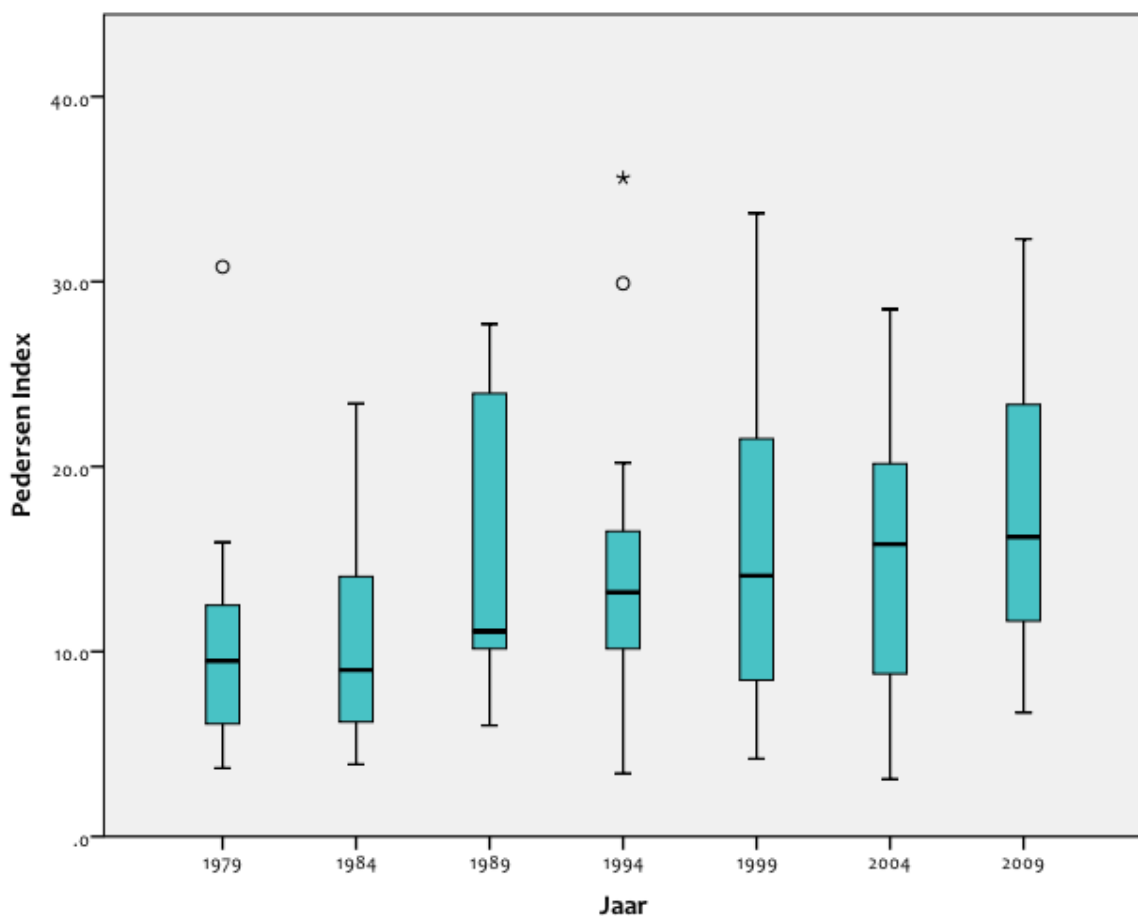
annex 1) kan alleen van $\sqrt{PI}$ worden gezegd dat de verdeling normaal is: zowel de Kolmogorov-Smirnovtest als de Shapiro-Wilktest zijn niet significant.

Het gebruik van een getransformeerde variabele heeft het voordeel dat de statistische toetsen betrouwbaarder zijn, maar tegelijk het nadeel dat de uitkomst moeilijker te interpreteren is (Field, 2009: 155-156). Omwille van de interpretatie van de gegevens heb ik gekozen voor PI als afhankelijke variabele, waarbij voor elke analyse de robuustheid is geverifieerd door middel van het verifiëren van de significantieniveaus met $\sqrt{PI}$ als afhankelijke variabele en, waar mogelijk, bootstrapping.

2.4.2 | Basisgegevens

In *figuur 1* is de mate van vote switching in de periode 1979-2009 weergegeven. Zoals blijkt uit deze figuur is het verschil in kiesgedrag tussen nationale verkiezingen en EP-verkiezingen in deze periode gestegen. Uit een OLS-regressie blijkt dat deze stijging significant is ($b = .200$, $SE = .083$, $sig. < .05$). De Pedersen index stijgt gemiddeld 1% per 5 jaar. In tabel X2 (zie annex 1) is een tabel met uitgebreide basisgegevens opgenomen.

Figuur 1. Pedersen index 1979-2009

2.4.3 | *Bivariate correlatie*

Vervolgens heb ik onderzocht in hoeverre er verbanden bestaan tussen de afhankelijke variabele *PI* en de onafhankelijke variabelen. De correlatiecoëfficiënten staan vermeld in *tabel 2*. De correlaties lopen alle in de verwachte richting, behalve de variabele ‘positief over lidmaatschap EU’. Een minder positieve attitude over het lidmaatschap van de EU is significant gecorreleerd met een groter verschil in kiesgedrag.

Omdat de variabelen ‘verschil in steun voor regeringspartijen’ en ‘verschil in opkomst’ zijn berekend als het verschil tussen de nationale verkiezingen en de EP-verkiezingen, is deze variabele negatief wanneer deze waardes (respectievelijk het percentage stemmen voor regeringspartijen en de opkomst) lager zijn bij EP-verkiezingen ten opzichte van de nationale verkiezingen. De negatieve richting van de correlatiecoëfficiënt voor ‘verschil in steun voor regeringspartijen’ wil derhalve zeggen dat een afname van de steun voor regeringspartijen tot een grotere Pedersen index leidt.

Iedere variabele bleek significant gecorreleerd te zijn met de Pedersen index, met uitzondering van ‘verschil in kiesdrempel’ en ‘verschil in type kiesstelsel’. In *figuur X2* (zie annex 1) zijn deze verbanden grafisch weergegeven. Hier is zichtbaar dat de verbanden lineair van aard zijn.

Tabel 2. Bivariate correlatiecoëfficiënten (Pearson’s *r*)

Vershil in steun voor regeringspartijen	– .611***
Aantal dagen sinds nationale verkiezingen	.295**
Vershil in opkomst	– .400***
Vershil in kiesdrempel	.046
Vershil in aantal kiesdistricten	.152
Vershil in type kiesstelsel	.289**
Effective number of parties	.229*
Aanwezigheid van EU-partijen	.347***
Positief over lidmaatschap EU	– .376***
Polarisatie op Europese integratie	.220*

Legenda: Significantieniveaus: * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Robuustheid geverifieerd door middel van substitutie van *PI* voor $\sqrt{PI}$ als afhankelijke variabele en door middel van bootstrapping. Beide methodes leidden niet tot verschillen in significantieniveaus.

2.4.4 | *Multiple lineaire regressie*

Om te bepalen hoe groot het effect van de afzonderlijke variabelen is, is vervolgens een multiple lineaire regressie uitgevoerd. Hierbij is de volgorde van de hypothesen aangehouden. Model 1 bevat alleen de controlevariabelen voor de nulhypothese (afname in steun voor regeringspartijen en aantal dagen sinds nationale verkiezingen). In model 2 is de opkomst toegevoegd, in model 3 de variabelen over het kiesstelsel. In model 4 zijn vervolgens de variabelen

over het partijstelsel opgenomen (effective number of parties en de aanwezigheid van partijen die enkel aan EP-verkiezingen deelnemen). Tenslotte zijn aan model 5 de variabelen over de EU-attitude toegevoegd: de mate waarin men positief is over het lidmaatschap van de EU en de polarisatie tussen de partijen op Europese integratie. De resultaten van deze regressieanalyse staan vermeld in *tabel 3*.

Tabel 3. Regressieanalyse voor Pedersen index, OLS

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
R ²	0.38***	0.43**	0.46	0.60***	0.66**
F (df)	26.37 (87)	7.05 (86)	2.01 (83)	14.17 (81)	5.99 (79)
Constant	9.134*** (1.262)	7.265*** (1.409)	3.522 (2.435)	-2.943 (2.746)	-5.824
Vershil in steun voor regeringspartijen	-.687*** (.107)	-.616*** (.107)	-.572*** (.107)	-.543*** (.093)	-.565*** (.089)
Aantal dagen sinds nationale verkiezingen	.001 (.001)	.001 (.002)	.000 (.002)	.000 (.001)	.001 (.001)
Vershil in opkomst		-.124** (.047)	-.145** (.047)	-.132** (.044)	-.122* (.050)
Vershil in kiesdrempel			.562 (1.911)	1.133 (1.671)	.894 (1.583)
Vershil in aantal districten			3.829 (2.173)	4.339* (1.909)	2.823 (2.316)
Vershil in type kiesstelsel			2.058 (1.742)	3.120 [†] (1.561)	3.253 [†] (1.478)
Effective number of parties				1.320*** (.355)	1.279*** (.343)
Aanwezigheid van EU-partijen				5.371** (1.800)	4.761** (1.708)
Positief over lidmaatschap EU					.007 (.051)
Polarisatie op Europese integratie					1.265*** (.367)

Legenda: genoemde waarden zijn B (SE) met significantieniveaus * p < .05; ** p < .01; *** p < .001. †: significant op niveau < .05, maar niet significant in robuust model.

F-waardes: F-ratio voor de verandering in het model. Significantieniveaus van de verandering van R² op basis van F-ratio's.

Robuustheid geverifieerd door middel van substitutie van *PI* voor $\sqrt{PI}$ als afhankelijke variabele en door middel van bootstrapping. Hoewel de variabele 'verschil in type kiesstelsel' in de oorspronkelijke regressieanalyse significant was op niveau < .05, was deze niet significant op dit niveau in beide robuuste modellen (echter wel op niveau < .1). Behalve deze observatie leidden deze robuustheidstests niet tot verschillen in significantieniveaus. De mate van multicollineariteit is zeer laag (gemiddelde VIF = 1.45).

De verklaarde variantie (R²) loopt stapsgewijs op van 38% bij de nulhypothese naar 66% in model 5. Dit is niet alleen een relatief hoge waarde, vergeleken met andere onderzoeken naar

de oorzaken van kiesgedrag bij EP-verkiezingen, maar het betekent ook dat 28% van de variatie wordt verklaard door factoren die buiten de second order-theorie vallen. Ieder volgend model geeft een toename van de verklaarde variantie, hoewel deze toename niet significant is bij de overgang van model 2 naar model 3. De variabelen die in model 3 zijn toegevoegd blijken uiteindelijk ook niet significant gecorreleerd te zijn met de Pedersen index.

Het verschil in opkomst heeft een significant effect op de uitslag, waarbij een daling van de opkomst van 1% zorgt voor 0,12% meer verandering in kiesgedrag. Ook het partijstelsel is van belang: er is een duidelijke positieve correlatie tussen het aantal partijen en de verandering in kiesgedrag. Het effect van partijen die enkel deelnemen aan EP-verkiezingen is bijzonder hoog: de aanwezigheid van een of meer dergelijke partijen leidt tot bijna 5% meer vote switching. Tenslotte blijkt ook de polarisatie van politieke partijen op het gebied van Europese integratie een sterke voorspeller te zijn. In *tabel 4* is bij wijze van voorbeeld het verschil in de hoogte van de Pedersen index tussen Spanje en Denemarken in 2009 voorspeld op basis van model 5.

Tabel 4. Voorspelling van verschil in Pedersen index tussen Spanje en Denemarken 2009

	ES	DK	Voorspeld verschil
Vershil in steun voor regeringspartijen	- 5.1	- 2.4	- 1.53
Vershil in opkomst	- 29.0	- 27.1	- 0.23
Effective number of parties	2.55	4.33	+ 2.28
Aanwezigheid van EU-partijen	0	1	+ 4.76
Polarisatie op Europese integratie	1.59	4.01	+ 3.06
Voorspelde Pedersen index			+ 8.3
Pedersen index	6.7	16.2	+ 9.5

Legenda: de waarden van de variabelen die in model 5 significant gecorreleerd waren met de Pedersen index zijn weergegeven voor de EP-verkiezingen van Spanje en Denemarken in 2009. De verschillen tussen deze waarden zijn vermenigvuldigd met de correlatiecoëfficiënten van model 5. De som van deze uitkomsten is het voorspelde verschil van de hoogte van de Pedersen index tussen Spanje en Denemarken. Dit voorspelde verschil (+ 8.3%) komt dicht in de buurt van het daadwerkelijke verschil (+ 9.5%).

N.B. positieve waardes in de rechter kolom duiden op hogere waardes voor Denemarken, negatieve waardes duiden op hogere waardes voor Spanje.

Enkele variabelen blijken geen significante invloed te hebben op de Pedersen index. Het effect van het aantal dagen sinds de laatste nationale verkiezingen bleek al volledig weg te vallen in regressiemodel 1, waar alleen deze variabelen en het verschil in steun voor de regeringspartijen was opgenomen. Zoals blijkt uit *figuur X3* (zie annex 1) is er inderdaad sprake van een significante lineaire correlatie tussen deze twee variabelen. De significante correlatie van het aantal dagen sinds de laatste nationale verkiezingen met de Pedersen index kan dan ook volledig worden toegeschreven aan de effecten van andere variabelen.

Eveneens opvallend is dat het kiesstelsel geen significante invloed heeft op de Pedersen index. Het type kiesstelsel had in het aanvankelijke model nog een significant effect op niveau $< .05$, maar in de robuuste modellen bleek er slechts een significant effect op niveau $< .1$ te zijn. Een mogelijke verklaring is het beperkte aantal waarnemingen waarin er sprake was van een ander kiesstelsel. Dit waren de verkiezingen in Duitsland, Frankrijk, Italië (tussen 1994 en 2004) en het Verenigd Koninkrijk (sinds 1999); in totaal 20. Mogelijk zal dit effect wel significant blijken te zijn na toekomstige EP-verkiezingsrondes.

Tenslotte bleek de EU-attitude van kiezers niet van invloed op de grootte van het verschil in kiesgedrag. Bivariaat was er een significant negatief verband; in model 5 van de regressie-analyse is dit verband zeer zwak positief en bovendien niet significant. De mate waarin men in een lidstaat positief is over het lidmaatschap van de EU lijkt geen invloed te hebben op het wijzigen van de partijkeuze tussen nationale en EP-verkiezingen.

2.4.5 | *Overige observaties*

Uit eerder onderzoek blijkt dat een aantal van de onderzochte variabele mogelijk effect heeft op de opkomst, met name het belang van de EP-verkiezing voor de nationale politieke verhoudingen (Reif 1984; Franklin 2007), het effective number of parties (Brockington 2004; Blais en Aarts 2006) en de mate waarin men positief is over de EU (Blondel *et al.* 1997; Marsh 2007; Hobolt *et al.* 2009). Ik heb de correlatie tussen deze variabelen en de opkomst onderzocht voor de lidstaten die geen opkomstplicht kennen. Uitgezonderd hierbij zijn België, Luxemburg, Griekenland en Italië (tot 1993) (Franklin 2007). Ervan uitgaande dat een EP-verkiezing die later in de nationale electorale cyclus valt van groter belang is voor de nationale politieke verhoudingen (Franklin *et al.* 1996; Franklin 2007), zou worden verwacht dat een groter aantal dagen sinds de nationale verkiezingen leidt tot een grotere opkomst. Dit is niet het geval: het gevonden effect is zelfs licht negatief en niet significant. Ook blijkt er geen correlatie te zijn tussen het effective number of parties en de opkomst. Wel blijkt een positievere attitude over de EU tot een significant hogere opkomst te leiden: een procent meer steun voor lidmaatschap van de EU leidt gemiddeld tot ruim een half procent meer opkomst ($B = .57$, sig. $< .001$). Deze effecten zijn grafisch weergegeven in *figuur X4* (zie annex 1).

De aanwezigheid van partijen die enkel deelnemen aan EP-verkiezingen bleek niet in een hogere opkomst te resulteren, noch bleek de aanwezigheid van deze partijen vaker voor te komen bij een eurosceptisch electoraat. T-tests op de relaties tussen deze variabelen waren niet significant. Dit suggereert dat Europese nichepartijen geen extra kiezers naar de stembus trekken en dat zij niet voortkomen uit de behoefte van een eurosceptische kiezerspopulatie om op een extremere partij te stemmen, zoals werd gesuggereerd door Irwin (1995).

Ook heb ik onderzocht of de politieke kleur van de regering van invloed is op het verschil in kiesgedrag. Op basis van de partijclassificaties van The Manifesto Project (Volkens *et al.* 2011) heb ik de regeringen gecategoriseerd als centrum-links (sociaaldemocraten, groenen, communisten en christendemocraten), centrum-rechts (christendemocraten, liberalen en conservatieven) en nationale eenheid (combinaties van linkse en rechtse partijen, al dan niet inclusief christendemocraten, met inbegrip van paarse coalities). In een ANOVA bleek de invloed van het soort coalitie op de Pedersen index vrijwel nihil en niet significant te zijn. Hetzelfde geldt voor de invloed van het soort coalitie op de afname van de steun voor de regering. De waardes staan vermeld in *tabel X3* (zie annex 1).

Wanneer niet de Pedersen index, maar de afname in steun voor regeringspartijen als afhankelijke variabele worden genomen, is alleen het aantal dagen sinds de nationale verkiezingen significant hiermee gecorreleerd in een lineair regressiemodel. Met alle andere onderzochte variabelen is geen sprake van een statistisch significante correlatie, zelfs in een model waarin het aantal dagen sinds de nationale verkiezingen niet is opgenomen. Het regressiemodel is beschreven in *tabel X4* (zie annex 1).

2.4.6 | *Verloop in de tijd*

In paragraaf 2.4.2 bleek dat er sprake was van een significante toename van de Pedersen index in de periode 1979-2009. In paragraaf 2.4.4 beschreef ik een regressiemodel waarin vijf variabelen significant gecorreleerd waren met de Pedersen index. De vraag is nu welke van deze variabelen de stijging in de loop van de tijd kan verklaren.

Om deze vraag te beantwoorden heb ik van elk van deze vijf variabelen afzonderlijk door middel van een enkelvoudige OLS-regressie bepaald of deze significant gecorreleerd waren met het tijdsverloop. De resultaten hiervan staan beschreven in *tabel 5*. Daaruit blijkt dat er alleen een statistisch significante verandering heeft plaatsgevonden in het verschil in steun voor regeringspartijen (de steun is in de loop der jaren afgenomen) en het effective number of parties (dit is toegenomen). Opvallend is dat het verschil in opkomst tussen de nationale verkiezingen en de EP-verkiezingen niet significant is afgenomen en dat de polarisatie op Europese integratie niet significant is toegenomen. Overigens is ook de mate waarin men het lidmaatschap van de EU steunt niet significant afgenomen.

Tabel 5. Correlatiecoëfficiënten en verklaarde variantie voor tijdsverloop bij onafhankelijke variabelen

	B (SE)	R ²
Vershil in steun voor regeringspartijen	-.151 (.071)*	0.05
Vershil in opkomst	-.258 (.157)	0.03
Effective number of parties	.042 (.018)*	0.05
Aanwezigheid van EU-partijen	.003 (.004)	0.01
Polarisatie op Europese integratie	.019 (.018)	0.01
Positief over lidmaatschap EU	-.209 (.162)	0.02

Legenda: Significantieniveau * p < .05. Robuustheid geverifieerd door middel van bootstrapping.

Het regressiemodel in *tabel 5* voorspelt dat in een tijdsperiode van 30 jaar (van 1979 tot 2009) het verschil in steun voor regeringspartijen gelijk is aan $30 \cdot -0.151 = -4.53$ (in werkelijkheid is dit -4.71) en dat het effective number of parties is toegenomen met $30 \cdot 0.042 = 1.26$ (in werkelijkheid is dit 0.61). De verschillen tussen voorspelling en werkelijkheid worden veroorzaakt doordat er in werkelijkheid geen sprake is van een strikt lineaire stijging, maar van een opwaartse schommeling. In *figuur X5* (zie annex 1) is dit grafisch weergegeven. Invoer van deze voorspelde toenames van verschil in steun voor regeringspartijen en effective number of parties in het regressiemodel uit paragraaf 2.4.4 voorspelt een stijging van de Pedersen index over deze 30 jaar van:

$$\begin{aligned} & b_{\text{regering}} \cdot (\text{toename verschil in steun voor regeringspartijen}) + b_{\text{enp}} \cdot (\text{toename ENP}) \\ = & -0.565 \cdot -4.53 + 1.279 \cdot 1.26 \\ = & 4.17 \end{aligned}$$

De door dit model voorspelde stijging van de Pedersen index is kleiner dan de daadwerkelijke stijging (7.04). Gezien de kleine waardes voor de verklaarde variantie bij de effecten van het tijdsverloop is dit niet verrassend. Hoewel het niet mogelijk is geweest om de robuustheid van het oorspronkelijke regressiemodel doorheen de tijd te verifiëren – daarvoor is het aantal observaties per verkiezingsjaar te klein – is het geruststellend dat meer dan de helft van de stijging van de Pedersen index tussen 1979 en 2009 kan worden verklaard door de significante toename over deze periode van twee verklarende variabelen.

3.1 | Conclusie

De vraagstelling van deze masterproef luidt: *Welke factoren zorgen ervoor dat kiezers in bepaalde lidstaten in grotere mate dan in andere lidstaten op een andere partij stemmen bij verkiezingen voor het Europees Parlement dan bij verkiezingen voor de nationale legislatuur?* In de uiteenzetting heb ik enkele hypothesen geformuleerd en deze getoetst. De nulhypothese (**H₀**), dat veranderingen in kiesgedrag bij EP-verkiezingen worden veroorzaakt door een afname van de populariteit van regeringspartijen, wordt door mijn onderzoek bevestigd. Het verschil – doorgaans een afname – van de populariteit van regeringspartijen is significant gecorreleerd met een toename van het verschil in kiesgedrag en zorgt bovendien op zichzelf voor 38% van de verklaarde variantie van het verschil in kiesgedrag. De populariteit van regeringspartijen blijkt inderdaad af te nemen naarmate er meer tijd is verstreken sinds de nationale verkiezingen, maar dit tijdsverloop is geen onafhankelijke indicator voor het verschil in kiesgedrag.

De overige hypothesen worden gedeeltelijk bevestigd en verklaren nog 28% van de variantie, waardoor de totaal verklaarde variantie 66% is. Zo blijkt een groter verschil in opkomst inderdaad te leiden tot een groter verschil in kiesgedrag (**H₁**). Ook een groter aantal partijen (**H₃**) en deelname van partijen die zich alleen richten op EP-verkiezingen (**H₄**) doet het verschil in kiesgedrag toenemen. Tenslotte leidt ook een grotere mate van polarisatie tussen politieke partijen op het gebied van Europese integratie tot een groter verschil in kiesgedrag (**H₆**). De hypothesen dat een ander kiesstelsel bij EP-verkiezingen dan bij nationale verkiezingen tot een groter verschil in kiesgedrag leidt (**H₂**) en dat een positieve attitude over Europese integratie bij de bevolking dit effect heeft (**H₅**) worden met dit onderzoek niet bevestigd.

De second order-theorie, zoals geformuleerd door Reif (1984), wordt deels bevestigd. Inderdaad is de populariteit van regeringspartijen een belangrijke verklaring voor het kiesgedrag. Ook het effect van differential turnout (Marsh en Franklin 1996; Van der Eijk en Franklin 1996a; Van Egmond 2007) wordt bevestigd door het effect dat een groter verschil in opkomst tussen nationale en EP-verkiezingen op het kiesgedrag heeft. De voorspelling van Reif (1984) dat de opkomst toeneemt naarmate de verkiezing belangrijker is voor de primaire arena, die later empirisch is vastgesteld (Franklin *et al.* 1996; Franklin 2007), kon niet worden gereprodu-

ceerd: in de lidstaten zonder opkomstplicht bleek de opkomst niet hoger zodra nationale verkiezingen dichterbij kwamen.

Over de rol van de Europese attitude van kiezers en partijen op het kiesgedrag is de discussie in de literatuur nog niet afgedaan. Volgens sommigen is er geen verband tussen de opvattingen van kiezers over Europese integratie en hun partijkeuze (Van der Eijk *et al.* 1996c; Van der Brug *et al.* 2007) of de kans dat zij komen stemmen (Schmitt en Van der Eijk 2007), terwijl anderen wel degelijk een verband vonden tussen een negatieve EU-attitude en partijkeuze (Marsh 2007; Hobolt *et al.* 2009; Weber 2009; De Vries *et al.* 2011) of abstentie (Marsh 2007; Hobolt *et al.* 2009). In deze masterproef vind ik een negatief bivariaat verband tussen de steun van kiezers voor het EU-lidmaatschap van hun land en de mate waarin zij hun kiesgedrag wijzigen: een negatievere attitude over de EU leidt tot een grotere verandering in kiesgedrag. Dit effect blijkt echter niet significant te zijn in een regressiemodel. Wel is de opkomst gemiddeld groter naarmate men positiever is over Europese integratie. Hiermee lijkt de stelling van Irwin (1995: 198) bevestigd: *'Voting becomes primarily a symbolic act of showing one's support for the idea of European integration'*.

Dit is echter te kort door de bocht. Uit mijn masterproef blijkt dat een aantal Europese factoren wel degelijk van invloed is op het kiesgedrag. Ferrara en Weishaupt (2004) toonden reeds aan dat een eenduidige partijpositie over Europese integratie tot meer stemmen leidt. Adam en Maier (2011) voorspelden dat polarisatie op het thema Europese integratie tot mobilisatie van het electoraat leidt. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn: naarmate politieke partijen ten opzichte van elkaar sterker gepolariseerd zijn over Europese integratie, is er een groter verschil in kiesgedrag. Dit suggereert dat kiezers wel degelijk te bewegen zijn tot een inhoudelijke stem over de EU, als hun maar duidelijke alternatieven worden geboden. Ook het sterke effect van de aanwezigheid van partijen die specifiek deelnemen aan EP-verkiezingen – dit leidt tot bijna 5% meer verandering in kiesgedrag – suggereert dat kiezers onder de juiste omstandigheden zich wel degelijk laten leiden door andere overwegingen dan nationaal-politieke. Hoewel er zeer weinig onderzoek is gedaan naar deze partijen bij EP-verkiezingen, voorspelde Caramani (2006) al dat deze partijen een belangrijke verklaring vormen voor de veranderingen in kiesgedrag tussen nationale en Europese verkiezingen. Deze voorspelling wordt bevestigd door deze masterproef.

Tenslotte is het effectieve number of parties van belang. Reeds eerder werd beschreven hoe kiezers verschillende partijvoorkeuren kunnen hebben die elkaar niet hoeven uit te sluiten (Van der Eijk *et al.* 1996c; Van der Eijk en Franklin 1996b). Het lijkt dan ook logisch dat, wanneer meer partijen deelnemen aan de EP-verkiezingen, de kans groter is dat een kiezer meerdere partijen heeft waar hij op zou kunnen stemmen. Hierdoor is de kans ook groter dat hij op

een andere partij stemt dan hij heeft gedaan bij de nationale verkiezingen. Een hoger effective number of parties leidt tot een groter verschil in kiesgedrag. Brockington (2004) toonde aan dat de opkomst hoger is bij een groter effective number of parties. Uit deze masterproef blijkt dat dit verband niet aanwezig is bij EP-verkiezingen, maar dat een groter effective number of parties wel leidt tot een sterkere verandering in kiesgedrag.

Van het kiesstelsel, tenslotte, kan in deze masterproef niet worden vastgesteld dat het invloed heeft op het kiesgedrag. Hoewel in eerder onderzoek is vastgesteld dat een proportioneel kiesstelsel in het voordeel is van kleine partijen bij EP-verkiezingen (Oppenhuis *et al.* 1996; Van der Eijk en Franklin 1996b; Kousser 2004) en dat een verandering van kiesstelsel het stemgedrag beïnvloedt (Gschwend 2007; Blais *et al.* 2011), is dit effect niet aangetoond in deze masterproef. Een ander type kiesstelsel zorgde aanvankelijk voor een significant effect in het regressiemodel, maar dit effect bleef niet overeind in een robuust model. Er zijn, kortom, aanwijzingen dat het kiesstelsel wel degelijk van belang is, maar in deze masterproef kan dit niet worden aangetoond.

Uiteindelijk leidt dit onderzoek tot een model waarmee 66% van de variantie kan worden verklaard. Dit is relatief veel, vergeleken met ander onderzoek naar kiesgedrag bij EP-verkiezingen. Hierbij past wel de opmerking dat een statistisch significant verband nog geen causaliteit aantoont. Hoewel in gegeneraliseerde zin kan worden gesteld dat het ene effect vaak in combinatie met het andere voorkomt en aan de hand hiervan modellen van kiesgedrag kunnen worden opgesteld, is de uiteindelijke afweging om op een bepaalde partij te stemmen altijd afhankelijk van een uiterst complexe combinatie van rationele en minder rationele afwegingen van een kiezer. Die combinatie laat zich niet vangen in een regressiemodel, al kunnen bepaalde algemene tendensen daarmee wel degelijk worden gesignaleerd. Met inachtneming van deze relativering kan de vraag waardoor het verschil in kiesgedrag tussen nationale en EP-verkiezingen in de ene lidstaat groter is dan in de andere hiermee voor het grootste deel worden beantwoord.

3.2 | Discussie

De vraag die impliciet in deze masterproef is gesteld, is de vraag of EP-verkiezingen al dan niet over Europa gaan. Het antwoord hierop is niet eenvoudig. Hoewel de populariteit van de regeringspartijen het grootste deel van het verklaarde verschil in kiesgedrag voor haar rekening neemt, het differential turnout-effect is aangetoond en de steun voor het EU-lidmaatschap in

een lidstaat geen voorspellende waarde heeft voor de verandering in het kiesgedrag, kan niet worden gesteld dat het kiesgedrag slechts kan worden verklaard door second order-effecten. Polarisatie tussen partijen over Europese integratie, EP-specifieke partijen en een groter aantal partijen om uit te kiezen leiden wel degelijk tot een groter verschil in kiesgedrag tussen nationale en EP-verkiezingen. Europa is wel degelijk van belang, te meer omdat de opkomst groter is naarmate kiezers positiever zijn over de EU.

Er is erg weinig onderzoek gedaan naar de oorzaken van verandering in kiesgedrag tussen nationale en EP-verkiezingen. In een onderzoek naar het stemgedrag bij de verkiezingen voor Kamer, Senaat, gewest en EP in België in 1999, die alle op dezelfde dag plaatsvonden, is gevraagd naar de mate waarin men vertrouwen had in het EP. Er was geen verschil in vertrouwen in het EP tussen kiezers die voor het EP op een andere partij stemden dan voor de Kamer en kiezers die in beide verkiezingen op dezelfde partij stemden. Diegenen die gestemd hadden, bleken wel significant meer vertrouwen te hebben in het EP dan diegenen die niet waren gaan stemmen, zo blijkt uit mijn eigen analyses van deze dataset (ISPO/PIOP 2001).¹⁹ Dit is in overeenstemming met mijn bevindingen: de attitude over de EU heeft eerder gevolgen voor de vraag of men gaat stemmen dan de vraag waarop men gaat stemmen. Bij een soortgelijk onderzoek naar 'split ticket voting' bij de gelijktijdig gehouden gemeenteraadsverkiezingen en EP-verkiezingen in België in 2009 bleek in Vlaanderen dat een negatievere EU-attitude gecorreleerd was met een grotere kans op het stemmen op een andere partij bij EU-verkiezingen dan bij de gemeenteraadsverkiezingen. In Wallonië werd dit effect niet gevonden (Van Aelst en Lefevre 2012). Hoewel een bevinding bij gemeenteraadsverkiezingen niet direct kan worden geëxtrapoleerd naar een nationale verkiezing, lijkt dit te suggereren dat een dergelijk effect van de EU-attitude op het kiesgedrag wel degelijk plaats- of tijdgebonden kan optreden.

Hoewel in deze masterproef vijf factoren zijn gevonden die het verschil in kiesgedrag significant beïnvloedden, worden de resultaten geheel anders wanneer niet de Pedersen index maar het verschil in steun voor regeringspartijen als afhankelijke variabele wordt genomen. Op die uitkomstmaat heeft slechts één factor een significant effect, namelijk het aantal dagen sinds de nationale verkiezingen. Veel van het tot nu toe verrichte onderzoek over kiesgedrag bij EP-verkiezingen richt zich op de ontwikkeling van het percentage stemmen van regeringspartijen. Dit is echter slechts een beperkt aspect van wat er over kiesgedrag kan worden gezegd. Wellicht heeft de second order-theorie, die sterk de nadruk legt op de populariteit van nationale regeringen als verklaring voor kiesgedrag, een zekere methodologische bias in het onderzoek

---

¹⁹ De voor deze publicatie gebruikte gegevens zijn beschikbaar gesteld door de ISPO-KU Leuven en PIOP-ULC Interuniversity Centres for Political Opinion Research. De gegevens zijn verzameld onder supervisie van Marc Swyngedouw, Jaak Billiet en André-Paul Frogneir.

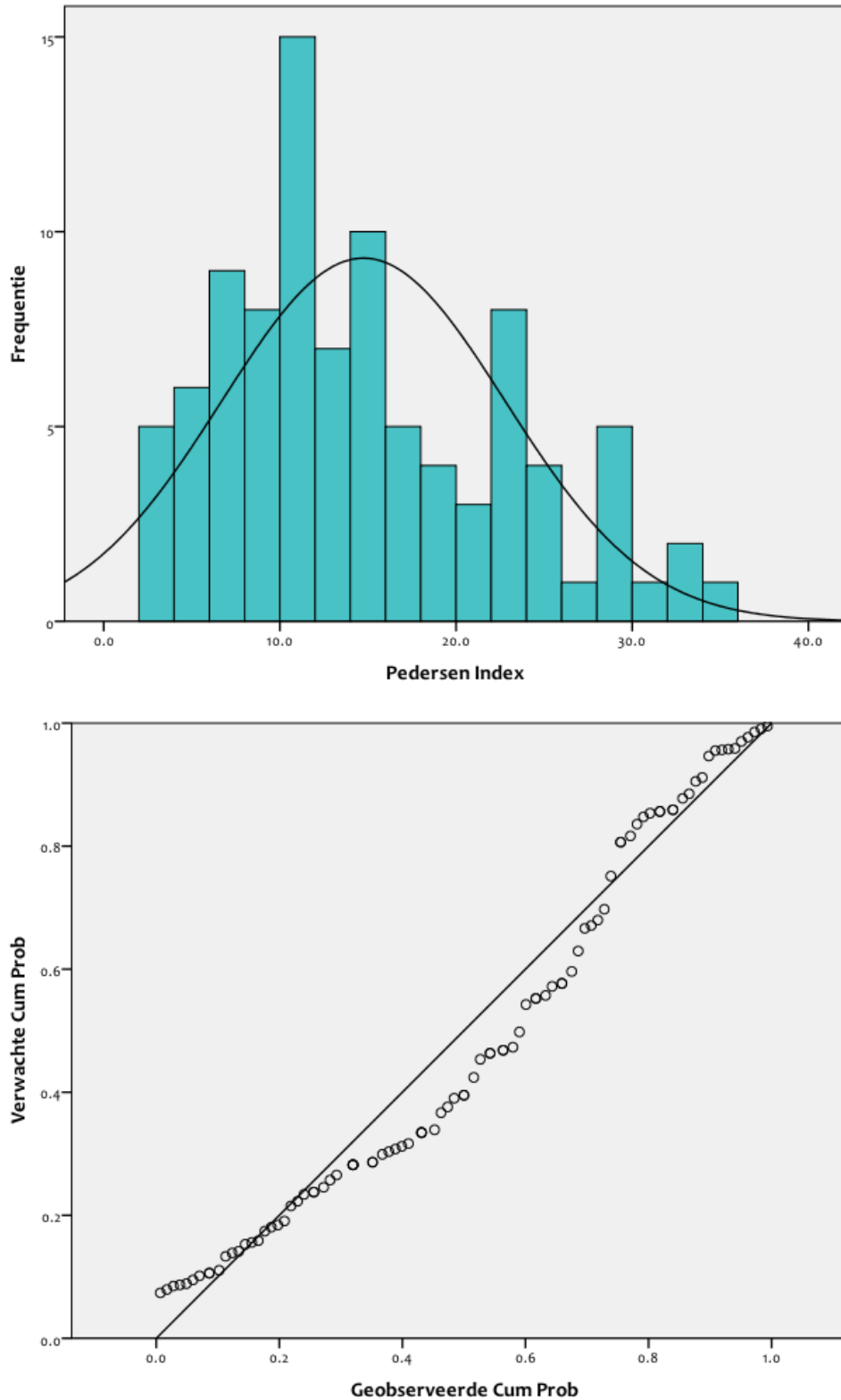
veroorzaakt, waardoor veel onderzoek zich richt op de bevestiging van deze theorie. Indien mijn onderzoek zich enkel had gericht op de populariteit van regeringspartijen, was de uitkomst volledig in lijn geweest met de second order-theorie. Door het onderzoeken van vote switching in het algemeen, ongeacht tussen welke partijen dit plaatsvindt, komen meer oorzaken aan de oppervlakte.

In toekomstig onderzoek zouden de oorzaken van vote switching dan ook verder moeten worden onderzocht. Zo had ik graag ook onderzocht wat de invloed is van bekende lijsttrekkers op het kiesgedrag (Van Aelst en Lefevere (2012) vonden een positief effect van de oud-premiers Dehaene en Verhofstadt en de oud-Eurocommissaris Michel als lijsttrekkers in 2009) en wat de invloed is van kennis over de EU op het kiesgedrag (meer kennis over de EU lijkt als gevolg te hebben dat men zijn keuze meer op Europees-inhoudelijke zaken baseert, zo blijkt uit onderzoek van De Vries *et al.* (2011) en Hobolt en Wittrock (2011)), maar de operationalisering hiervan was te complex voor deze masterproef. Tevens bevat de literatuur enkele interessante gedachten over kiesgedrag, zoals verschillende politieke voorkeuren op verschillende representatieniveaus (Carrubba en Timpone 2005), een belangrijkere rol voor inhoudelijke overwegingen in het midden van de electorale cyclus (Weber 2009) en een sterker mobiliserende werking van Europese thema's als er in een lidstaat geen consensus bestaat over Europese integratie (Adam en Maier 2011).

Vooralsnog kan op basis van deze masterproef worden gesteld dat de second order-theorie een deel van de verklaring vormt van het kiesgedrag bij EP-verkiezingen. Maar behalve deze effecten van de nationale politiek die doorwerken in het Europees kiesgedrag kan worden geconcludeerd dat kiezers zich ook laten leiden door Europese motieven. Zijn EP-verkiezingen inderdaad zeventwintig 'second-order national elections', zoals Reif en Schmitt in 1980 al stelden? Slechts gedeeltelijk. Want het gaat óók over Europa.

Figuur x1. Histogram (boven) en P-P plot (onder) van de Pedersen index

Tabel x1. Normaliteitstoetsen op Pedersen index (*PI*) en getransformeerde variabelen

	<i>PI</i>	$\sqrt{PI}$	$\ln(PI)$
Skewness	.664 (.249)	.187 (.249)	-.372 (.249)
Kurtosis	-.413 (.493)	-.769 (.493)	-.514 (.493)
K-S statistic	.118**	.077	.076
S-W statistic	.941***	.976	.971*

Legenda: k-s: Kolmogorov-Smirnov; s-w: Shapiro-Wilk.

SE is vermeld tussen haakjes. df = 94. Significantieniveaus: * p < 0.05; ** p < 0.01; *** p < 0.001.

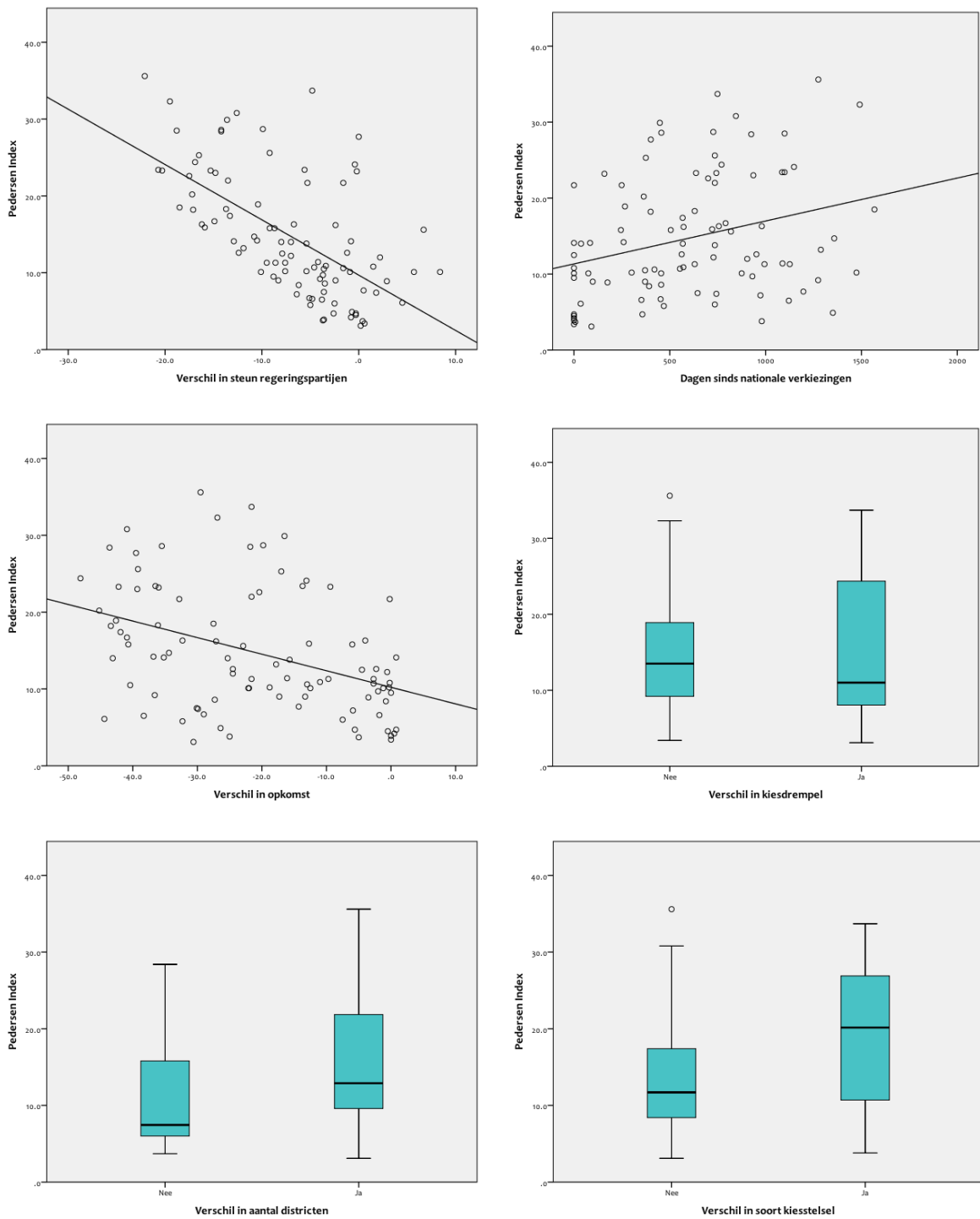
Tabel x2. Pedersen index per lidstaat per jaar

Lidstaat	Jaar							Gemiddeld
	1979	1984	1989	1994	1999	2004	2009	
AT				10.2	9.2	17.4	21.7	14.6 (6.0)
BE	8.9	12.6	10.7	9.7	4.2	8.4	12.2	9.6 (2.8)
DE	3.8	5.8	10.1	13.2	14.2	18.3	14.7	11.4 (5.2)
DK	30.8	23.2	27.7	35.6	28.6	23.0	16.2	26.4 (6.3)
ES		6.6	11.4	9.0	7.7	3.1	6.7	7.4 (2.8)
FI				10.9	14.1	8.6	12.0	11.4 (2.3)
FR	10.1	23.4	25.3	29.9	33.7	22.0	28.7	24.7 (7.6)
GR	12.5	7.2	10.2	15.8	11.3	9.0	11.3	11.0 (2.7)
IE	15.9	14.0	21.7	12.6	13.8	16.3	23.3	16.8 (4.1)
IT	3.7	4.7	6.0	10.1	24.1	11.3	10.6	10.0 (6.9)
LU	10.1	3.9	10.8	3.4	4.7	4.5	9.5	6.7 (3.3)
NL	7.4	7.5	6.5	14.0	18.2	15.8	28.4	14.0 (7.9)
PT		14.1	22.6	16.3	4.9	15.6	18.5	15.3 (5.9)
SE				20.2	18.9	23.3	23.4	21.5 (2.3)
UK	6.1	10.5	25.6	16.7	24.4	28.5	32.3	20.6 (9.7)
Gemiddeld	10.9 (7.9)	11.1 (6.7)	15.7 (8.1)	15.2 (8.2)	15.5 (9.1)	15.0 (7.4)	18.0 (7.9)	14.7 (8.0)

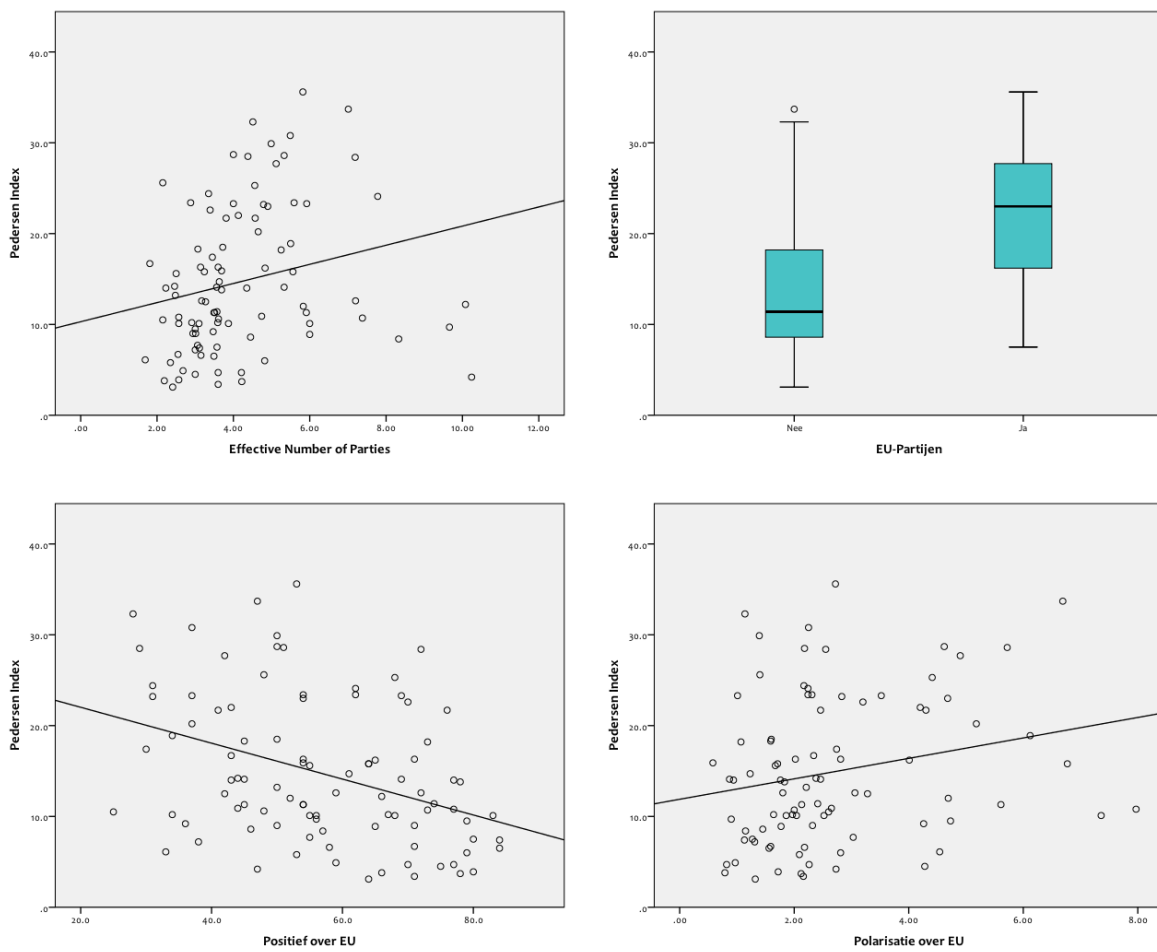
Legenda: Standaarddeviatie is vermeld tussen haakjes achter gemiddelden.

Tussentijdse verkiezingen (Griekenland 1981, Spanje en Portugal 1987, Zweden 1995, Oostenrijk en Finland 1996) weergegeven bij het jaar van de voorafgaande reguliere verkiezingen.

Figuur x2. Bivariate boxplots en scatterplots met trendlijnen

Figuur x2. (vervolg)

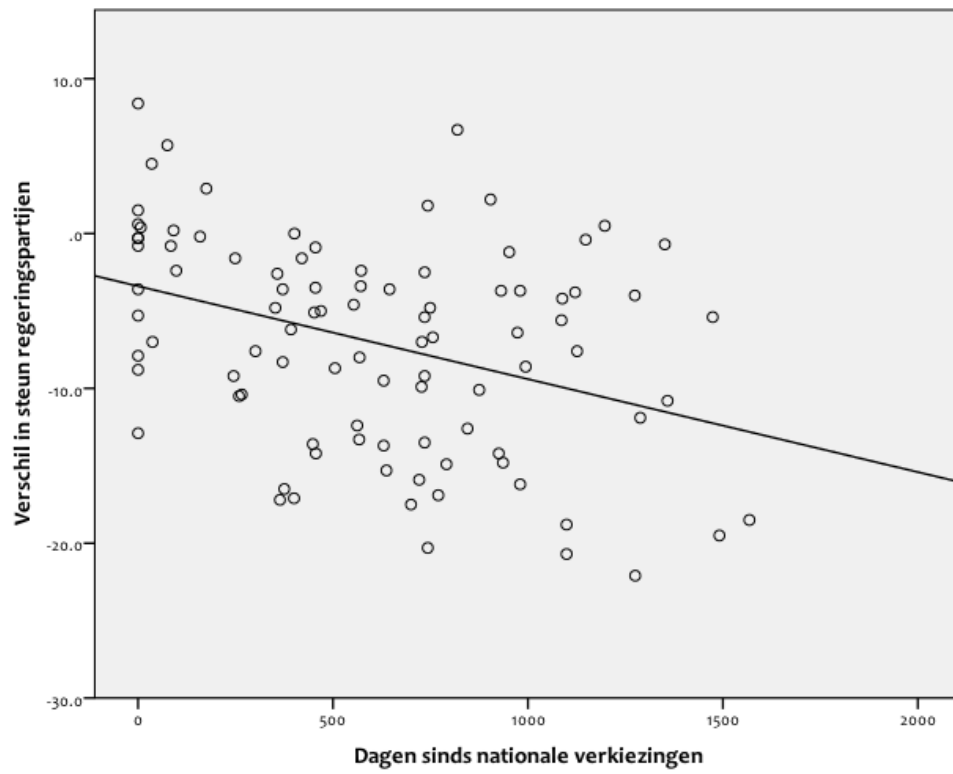

Tabel x3. Pedersen index en verschil in steun voor regeringspartijen per soort regering

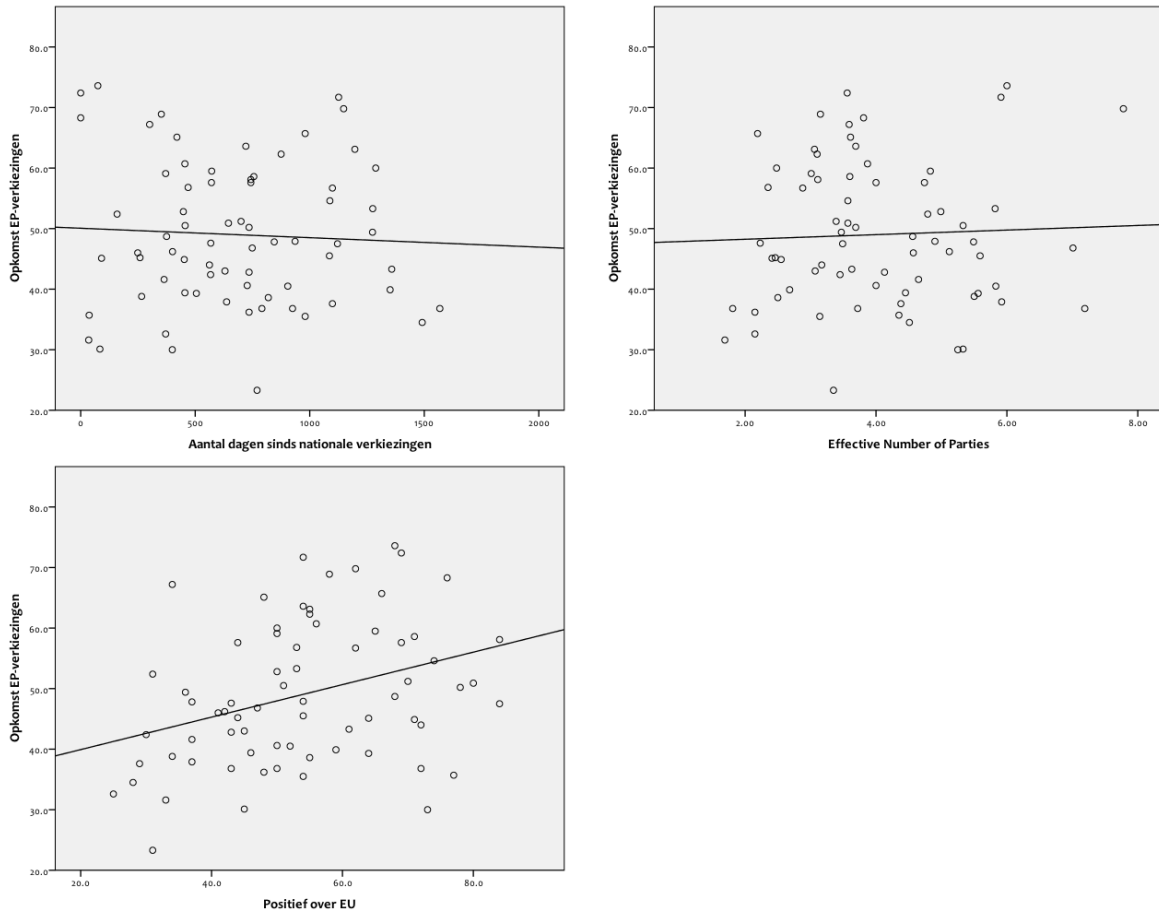
	Pedersen index	Vershil in steun regeringspartijen
Centrum-links	14.7	- 7.6
Centrum-rechts	14.4	- 6.5
Nationale eenheid	15.5	- 6.5
Gemiddeld	14.7	- 7.0

Legenda: Gemiddelden van Pedersen index en verschil in steun voor regeringspartijen, afhankelijk van de politieke kleur van de zittende regering. De gevonden verschillen zijn niet significant in een ANOVA.

Figuur x3. Lineair verband tussen tijdsverloop sinds nationale verkiezingen en verschil in steun voor regeringspartijen. $R^2 = 0.14$, sig. < .001

Figuur x4. Er is geen verband tussen het aantal dagen sinds de nationale verkiezingen en de opkomst ($R^2 = 0.00$; sig. = .67) en tussen het effective number of parties en de opkomst ($R^2 = 0.02$; sig. = .73), maar wel tussen de attitude over de EU en de opkomst ($R^2 = 0.22$; sig. < .001)

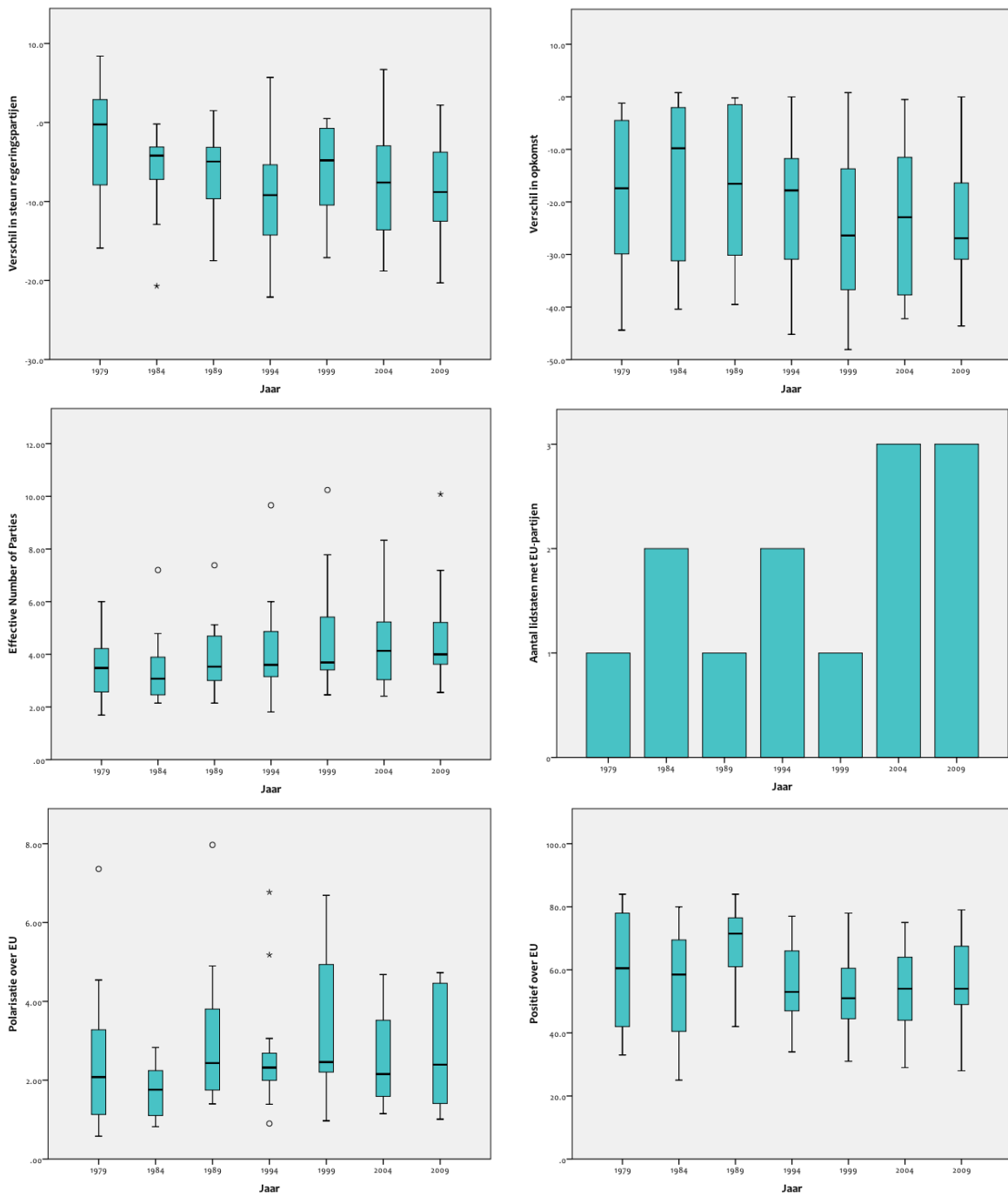
Tabel x4. Regressieanalyse voor verschil in steun regeringspartijen, OLS

	Model 1	Model 2
R ²	0.17*	0.23*
F (df)	2.10 (81)	5.73 (80)
Constant	- 7.271 (7.286)	- 5.497 (7.121)
Aantal dagen sinds nationale verkiezingen		-.004* (.002)
Vershil in opkomst	.100 (.063)	.075 (.062)
Vershil in kiesdrempel	- .441 (2.050)	- .638 (1.994)
Vershil in aantal districten	- 1.152 (2.991)	- .496 (2.920)
Vershil in type kiesstelsel	- 3.276 (1.856)	- 2.360 (1.844)
Effective number of parties	.032 (.444)	.108 (.432)
Aanwezigheid van EU-partijen	- 1.994 (2.204)	- 1.951 (2.143)
Positief over lidmaatschap EU	.049 (.066)	.048 (.064)
Polarisatie op Europese integratie	.561 (.458)	.266 (.462)

Legenda: genoemde waarden zijn B (SE) met significantieniveaus * p < .05.

F-waardes: F-ratio voor de verandering in het model. Significantieniveaus van de verandering van R² op basis van F-ratio's.

Figuur x5. Tijdsverloop bij onafhankelijke variabelen

- Adam, S. en M. Maier (2011) 'National Parties as Politicizers of EU Integration? Party Campaign Communication in the Run-Up to the 2009 European Parliament Election', *European Union Politics* 12(3): 431-453
- Blais, A. en C.W.A.M. Aarts (2006) 'Electoral Systems and Turnout', *Acta Politica* 41: 180-196
- Blais, A., R. Lachat, A. Hino en P. Doray-Demers (2011) 'The Mechanical and Psychological Effect of Electoral Systems: A Quasi-Experimental Study', *Comparative Political Studies* 44(12): 1599-1621
- Blondel, J., R. Sinnott en P. Svensson (1997) 'Representation and Voter Participation', *European Journal of Political Research* 32(2): 243-272
- Brockington, D. (2004) 'The Paradox of Proportional Representation: The Effect of Party Systems and Coalitions on Individuals' Electoral Participation', *Political Studies* 52(3): 469-490
- Caramani, D. (2006) 'Is There a European Electorate and What Does It Look Like? Evidence from Electoral Volatility Measures, 1976-2004', *West European Politics* 29(1): 1-27
- Carrubba, C. en R.J. Timpone (2005) 'Explaining Vote Switching Across First- and Second-Order Elections: Evidence from Europe', *Comparative Political Studies* 38(3): 260-281
- Clark, N. en R. Rohrschneider (2009) 'Second-Order Elections versus First-Order Thinking: How Voters Perceive the Representation Process in a Multi-Layered System of Governance', *European Integration* 31(5): 645-664
- Curtice, J. (1989) 'The 1989 European Election: Protest or Green Tide?', *Electoral Studies* 8(3): 217-230
- De Vries, C.E., W. van der Brug, M.H. van Egmond en C. van der Eijk (2011) 'Individual and Contextual Variation in EU Issue Voting: The Role of Political Information', *Electoral Studies* 30(1): 16-28
- Dinan, D. (2005) *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, 3rd edition (Basingstoke: Palgrave Macmillan)
- Duverger, M. (1954) *Political Parties* (London: Methuen)
- Farrell, D.M. en R. Scully (2005) 'Electing the European Parliament: How Uniform Are 'Uniform' Electoral Systems?', *Journal of Common Market Studies* 43(5): 969-984
- Farrell, D.M. en R. Scully (2007) 'Representation and Electoral Systems in Europe' in: *Representing Europe's Citizens? Electoral Institutions and the Failure of Parliamentary Representation* (Oxford: Oxford University Press) 63-91
- Ferrara, F. en J.T. Weishaupt (2004) 'Get Your Act Together: Party Performance in European Parliament Elections', *European Union Politics* 5(3): 283-306
- Field, A. (2009) *Discovering Statistics Using SPSS*, 3rd edition (London: Sage Publications)
- Franklin, M.N. (2007) 'Effects of Space and Time on Turnout in European Parliament Elections' in: W. van der Brug en C. van der Eijk (red.), *European Elections & Domestic Politics: Lessons from the Past and Scenarios for the Future* (Notre Dame: University of Notre Dame Press) 13-31

- Franklin, M.N., C. van der Eijk en E. Oppenhuis (1996) 'The Institutional Context: Turnout' in: C. van der Eijk en M.N. Franklin (red.), *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of the Union* (Ann Arbor: The University of Michigan Press) 306-331
- Gschwend, T. (2007) 'Ticket-Splitting and Strategic Voting Under Mixed Electoral Rules: Evidence From Germany', *European Journal of Political Research* 46(1): 1-23
- Hall, P.A. en R.C.R. Taylor (1996) 'Political Science and the Three New Institutionalisms', *Political Studies* 44(5): 936-957
- Hix, S. (1998) 'Elections, Parties and Institutional Design: A Comparative Perspective on European Union Democracy', *West European Politics* 21(3): 19;52
- Hix, S. (2005) *The Political System of the European Union*, 2nd edition (Basingstoke: Palgrave Macmillan)
- Hix, S. en M. Marsh (2007) 'Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections', *The Journal of Politics* 69(2): 495-510
- Hix, S. en M. Marsh (2011) 'Second-Order Effects Plus Pan-European Political Swings: An Analysis of European Parliament Elections Across Time', *Electoral Studies* 30(1): 4-15
- Hobolt, S.B., J.J. Spoon en J. Tilley (2009) 'A Vote Against Europe? Explaining Defection at the 1999 and 2004 European Parliament Elections', *British Journal of Political Science* 39(1): 93-115
- Hobolt, S.B. en J. Wittrock (2011) 'The Second-Order Election Model Revisited: An Experimental Test of Vote Choices in European Parliament Elections', *Electoral Studies* 30(1): 29-40
- Irwin, G. (1995) 'Second-Order or Third-Rate? Issues in the Campaign for the Elections for the European Parliament 1994', *Electoral Studies* 14(2): 183-198
- Jeffery, C. en D. Hough (2006) 'Devolution and Electoral Politics: Where Does The UK Fit In?' in: D. Hough en C. Jeffery (red.) *Devolution and Electoral Politics* (Manchester: Manchester University Press) 248-256
- Jones, B.D. (1999) 'Bounded Rationality', *Annual Review of Political Science* 2: 297-321
- Knüppe, M.L.C. (2010) *Swinging the Vote: A New Approach to Second-Order Voting in European Parliament Elections*. Research paper (Antwerpen: Universiteit Antwerpen)
- Knüppe, M.L.C. (2012) *The Europeanisation of Voting Behaviour*. Research paper (Antwerpen: Universiteit Antwerpen)
- Kousser, T. (2004) 'Retrospective Voting and Strategic Behavior in European Parliament Elections', *Electoral Studies* 23(1): 1-21
- Laakso, M. en R. Taagepera (1979) 'Effective number of parties: A Measure with Application to West Europe', *Comparative Political Studies* 12(1): 3-27
- Mair, P. (2000) 'The Limited Impact of Europe on National Party Systems', *West European Politics* 23(4): 27-51
- Marsh, M. (1998) 'Testing the Second-Order Election Model after Four European Elections', *British Journal of Political Science* 28(4): 591-607

- Marsh, M. (2007) 'European Parliament Elections and Losses by Governing Parties' in: W. van der Brug en C. van der Eijk (red.), *European Elections & Domestic Politics: Lessons from the Past and Scenarios for the Future* (Notre Dame: University of Notre Dame Press) 51-72
- Marsh, M. en M.N. Franklin (1996) 'The Foundations: Unanswered Questions from the Study of European Elections, 1979-1994' in: C. van der Eijk en M.N. Franklin (red.), *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of the Union* (Ann Arbor: The University of Michigan Press) 11-32
- Marsh, M. en S. Mikhaylov (2010) 'European Parliament Elections and EU Governance', *Living Reviews in European Governance* 5(4) <<http://www.livingreviews.org/lreg-2010-4>> (geraadpleegd 29 juli 2012)
- McLaren, L. (2007) 'Explaining Mass-Level Euroscepticism: Identity, Interests, and Institutional Distrust', *Acta Politica* 42: 233-251
- Nugent, N. (2010) *The Government and Politics of the European Union*, 7th edition (Basingstoke: Palgrave Macmillan)
- Oppenhuis, E., C. van der Eijk en M.N. Franklin (1996) 'The Party Context: Outcomes' in: C. van der Eijk en M.N. Franklin (red.), *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of the Union* (Ann Arbor: The University of Michigan Press) 287-305
- Pedersen, M.N. (1979) 'The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility', *European Journal of Political Research* 7(1): 1-26
- Reif, K. (1984) 'National Electoral Cycles and European Elections 1979 and 1984', *Electoral Studies* 3(3): 244-255
- Reif, K. en H. Schmitt (1980) 'Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results', *European Journal of Political Research* 8(1): 3-44
- Rittberger, B. (2003) 'The Creation and Empowerment of the European Parliament', *Journal of Common Market Studies* 41(2): 203-225
- Schmitt, H. (1990) 'Party Attachment and Party Choice in the European Elections of June 1989', *International Journal of Public Opinion Research* 2(2): 169-184
- Schmitt, H. en C. van der Eijk (2007) 'Non-Voting in European Parliament Elections and Support for European Integration' in: W. van der Brug en C. van der Eijk (red.), *European Elections & Domestic Politics: Lessons from the Past and Scenarios for the Future* (Notre Dame: University of Notre Dame Press) 145-167
- Tilley, J., J. Garry en T. Bold (2008) 'Perceptions and Reality: Economic Voting at the 2004 European Parliament Elections', *European Journal of Political Research* 47(5): 665-686
- Van Aelst, P. en J. Lefevere (2012) 'Has Europe Got Anything to Do With the European Elections? A Study on Split-Ticket Voting in the Belgian Regional Elections of 2009', *European Union Politics* 13(3): 3-25
- Van der Brug, W., C. van der Eijk en M.N. Franklin (2007) 'EU Support and Party Choice' in: W. van der Brug en C. van der Eijk (red.), *European Elections & Domestic Politics: Lessons from the Past and Scenarios for the Future* (Notre Dame: University of Notre Dame Press) 168-188

- Van der Eijk, C. en M.N. Franklin (1996a) 'The Research: Studying the Elections of 1989 and 1994' in: C. van der Eijk en M.N. Franklin (red.), *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of the Union* (Ann Arbor: The University of Michigan Press) 33-54
- Van der Eijk, C. en M.N. Franklin (1996b) 'What We Have Learned About Voting Behavior and Elections' in: C. van der Eijk en M.N. Franklin (red.), *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of the Union* (Ann Arbor: The University of Michigan Press) 391-404
- Van der Eijk, C., M.N. Franklin en M. Marsh (1996a) 'What Voters Teach Us About Europe-Wide Elections: What Europe-Wide Elections Tell Us About Voters', *Electoral Studies* 15(2): 149-166
- Van der Eijk, C., M.N. Franklin en T. Mackie (1996b) 'The Dog That Did Not Bark: The 1994 Elections in the Light of 1989' in: C. van der Eijk en M.N. Franklin (red.), *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of the Union* (Ann Arbor: The University of Michigan Press) 268-282
- Van der Eijk, C., M.N. Franklin en E. Oppenhuis (1996c) 'The Strategic Context: Party Choice' in: C. van der Eijk en M.N. Franklin (red.), *Choosing Europe? The European Electorate and National Politics in the Face of the Union* (Ann Arbor: The University of Michigan Press) 332-365
- Van der Eijk, C. en M.H. van Egmond (2007) 'Political Effects of Low Turnout in National and European Elections', *Electoral Studies* 26(3): 561-573
- Van Egmond, M.H. (2007) 'European Elections as Counterfactual National Elections' in: W. van der Brug en C. van der Eijk (red.), *European Elections & Domestic Politics: Lessons from the Past and Scenarios for the Future* (Notre Dame: University of Notre Dame Press) 32-50
- Weber, T. (2009) 'When the Cat Is Away the Mice Will Play: Why Elections to the European Parliament Are About Europe After All', *Politique Européenne* 28(2): 53-71
- Zürn, M., S. Wälti en H. Enderlein (2010) 'Introduction' in: H. Enderlein, S. Wälti en M. Zürn (red.), *Handbook on Multi-Level Governance* (Cheltenham: Edward Elgar) 1-13

Annex 3 | Gegevensbronnen

- Centre d'Étude de la Vie Politique (Université Libre de Bruxelles, Université d'Europe), *Résultats Électoraux* <<http://dev.ulb.ac.be/cevipol/fr/elections.html>>
- Der Bundeswahlleiter, *Wahl der Abgeordneten des Europäischen Parlaments aus der Bundesrepublik Deutschland* <<http://www.bundeswahlleiter.de/de/europawahlen>>
- European Parliament, *European Parliament Elections 1999: Electoral Laws* <http://www.europarl.europa.eu/election/law/en/maps_en.htm>
- European Parliament Information Office in the United Kingdom, *European Elections* <http://www.europarl.org.uk/view/en/european_elections_in_the_uk.html>
- European Parliament, *Elections 1989. Results and Elected Members. Second Edition Based on Official Statistics Where Available* (European Parliament Document PE 133.341) <<http://aei.pitt.edu/5174/>>
- Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken, *Belgische Verkiezingsuitslagen* <<http://www.ibzdgip.fgov.be/result/nl/main.html>>
- Folketinget, *Folketingsvalg i Danmark siden 1953* <<http://www.ft.dk/Folketinget/Oplysningen/Valg/ValgresultaterDK.aspx>>
- France Politique, *Élections Europeennes* <<http://www.france-politique.fr/elections-europeennes.htm>>
- Inter-Parliamentary Union, *PARLINE Database on National Parliaments* <<http://www.ipu.org/parline-e/parlinesearch.asp>>
- ISPO/PIOP (2001) *1999 General Election Study – Belgium. Codebook: Questions and Frequency Tables*. (Leuven/Louvain-la-Neuve: K.U. Leuven/U.C. Louvain)
- Library of Congress, Federal Research Division, *Country Studies* <<http://countrystudies.us>>
- NLverkiezingen.com, *Nederlandse Verkiezingsuitslagen 1918-nu* <<http://nlverkiezingen.com/#EP>>
- Norsk Samfunnsvitenskapelig Datateneste, *European Election Database* <http://www.nsd.uib.no/european_election_database>
- Oelberman, K.F., A. Palomares en F. Pukelsheim (2010) 'The 2009 European Parliament Elections: From Votes to Seats in 27 Ways', *European Electoral Studies* 5(1): 148-182
- The Electoral Commission, *Elections* <<http://www.electoralcommission.org.uk>>
- Volkens, A., O. Lacewell, P. Lehmann, S. Regel, H. Schultze, A. Werner (2011) *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project* (MRG/CMP/MARPOR) (Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB))